

**A német pártrendszer fejlődése
1949-2021 között**

MGF186

2023.01.05.

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	3
1. FOGALMI KERETRENDSZER TISZTÁZÁSA.....	5
1.1. Kancellárdemokrácia, mint politikai keretrendszer	6
1.2. A Sartori-tipológia releváns elemeinek bemutatása.....	7
2. A NÉMET VÁLASZTÁSI RENDSZER.....	8
3. FÓKUSZBAN AZ ÓRIÁSOK	13
3.1. A két óriás létrejöttének kontextusa.....	13
3.1.1. Németország Szociáldemokrata Pártja – SPD.....	13
3.1.2. Kereszténydemokrata Unió – CDU	15
3.2. Az óriások szervezeti rendjének összehasonlítása	17
4. ÓRIÁSOK KÜZDELME	19
4.1. Nemzetközi kitekintés a németnyelvű politikai rendszerek kontextusában.....	19
4.1.1. Ausztria	19
4.1.2. Svájc.....	20
4.2. Számok varázsában – választási eredmények vizsgálata.....	21
4.3. Óriások árnyékában; mekkora súllyal bír a többi párt?	36
5. KONKLÚZIÓ	38
FELHASZNÁLT IRODALOM	42
ÁBRAJEGYZÉK	45

Előszó

Munkámban a német politikai rendszert egy kitüntetett nézőpontból vizsgálom meg, középpontba állítva, hogy a második világháború lezárulásától egészen napjainkig, hogyan, milyen módon formálódott a német pártrendszer struktúrája, milyen mozgatórugók játszottak közre a változás dinamikájában. Elsődlegesen a pártrendszer struktúrájának, összetételének alakulását írom le az 1949-es szövetségi választásoktól egészen napjainkig, Giovanni Sartori olasz politológus pártrendszer tipológiáját alkalmazva, ezen keresztül szemlélve a pártok pártrendszerben betöltött szerepét, valamint a pártok egymáshoz fűződő, kölcsönös viszonyát. Választásom azért esett erre a témakörre, mivel a német pártrendszer kevesebb, mint egy évszázad alatt egy két és fél pártrendszerből egy szélsőségesen plurális pártrendszerre vált, ezt a struktúrát pedig a pártrendszer a nemrégiben lezajlott, 2021-es választások során is megtartotta. A német belpolitika a szélsőségesen pluralista pártrendszerre jellemző centrifugális erő hatására kiszámíthatatlanabbá és differenciáltabbá vált, azonban továbbra is megőrizte az eddig rá jellemző kétarcúságát, a pártok között lévő sajátos viszonyrendszerét. Munkámban erre a sajátos viszonyrendszer ismertetésére, illetve a mögötte lévő összefüggések kibontására teszek kísérletet.

Munkám tételmondata, legfőbb vizsgálandó kérdése az alábbi módon határozható meg: *„A német politikai rendszerben a kormányalakítást a pártrendszerben uralkodó sajátos viszonyrendszer irányítja, a két óriás egymással való küzdelme határozza meg a dinamikát, háttérbe szorítva ezzel a kisebb pártokat, mindazonáltal a háttérbe szorított kisebb pártok nélkül az óriások sem mindig képesek boldogulni.”*

A tételmondatban megtalálható óriás kifejezés alatt a pártrendszer két nagy gyűjtőpártját értem, a kereszténydemokrata CDU-t és a szociáldemokrata SPD-t, mivel ez a két párt rendelkezett és rendelkezik a mai napig a legszélesebb szavazótáborral, illetve volt képes a választások során a legtöbb szavazatot begyűjteni, illetve ezen pártok voltak képesek leginkább az aktuális politikai napirend tematizálására is. Természetesen ezen pártok támogatottsága már nem akkora mint az előzős század közepén, ugyanakkor jelentőségüket és szerepüket kiemelve óriásnak nevezem őket munkámban, amelyben szintén kitérek arra hogyan is lettek ezen pártok az idő múlásával egyre kisebbek és kisebbek.

Fontosnak tartom már az Előszóban megemlíteni, hogy munkámban kizárólag az NSZK, illetve az egyesített Németország pártrendszerét vizsgálom, az NDK diktatórikus egypártrendszerének bemutatása nem képezi munkám mondanivalóját.

A pártok között húzódó sajátos viszonyrendszeren azt értem, hogy a pártrendszerben lévő két óriáspárt egymással való küzdelme az, amely meghatározta, illetve meghatározza a mai napig a pártrendszeren keresztül a kormányalakítás dinamikáját, háttérbe szorítva ezzel a választásokon résztvevő többi pártot, ellehetetlenítve azt, hogy ezek a pártok képesek legyenek választások megnyerésére, majd ezt követően a kormányalakításra.

A sajátos viszonyrendszer vizsgálatának indokát számomra a 2021-es választási eredmények elemzése jelentette, amely során a CDU/CSU történelmi vereséget szenvedett el, míg a Zöldek történetük legsikeresebb választásán vannak túl. A választás utáni koalíciós tárgyalások eredményeként létrejött a szociáldemokraták vezetésével felálló közlekedésilámpa-koalíció, amely a szociáldemokratákat, a liberálisokat és a zöldeket tömöríti. Szövetségi szinten korábban még egyszer sem, azonban tartományi szinten volt már példa erre a koalíciós összetételre, jelenleg Rajna-vidék-Pfalz tartományban működik közlekedésilámpa-koalíció. Ezen koalíció összetétel újszerű ugyan, az viszont nem új jelenség, hogy a német választások történetére visszatekintve, mindig két nagy politikai erő versenyzett egymással, a kereszténydemokraták (CDU) és a szociáldemokraták (SPD). Ezen pártok közül került ki 1949-től napjainkig a választások győztese, esélyt sem adva más pártoknak a győzelemre, azonban mind a CDU, mind az SPD rendre ki voltak szolgáltatva a kisebb pártokkal kötendő kompromisszumoknak, koalíciós tárgyalásoknak.

Ez a két elem összekapcsolódása hozza létre az említett sajátos viszonyrendszert: a választások során a győztes, a legtöbb szavazatot szerző párt, mindig a CDU és SPD pártok közül került ki, ám még így is, hogy nem adtak esélyt a kisebb pártoknak, önerőből nem voltak képesek kormányt alakítani, ehhez, néhány kivételtől eltekintve, mindig egy kisebb pártra volt szükség az abszolút többség megszerzéséhez. Ezeknek a kisebb pártoknak nem volt reális esélye a választások megnyerésére, azonban a kormányalakításhoz szükséges többség miatt egy-egy kisebb pártnak rendre megadatott az esély, hogy kormányzati pozícióba kerüljön, azaz támogatottságukon túlmenően meglehetősen nagyobb szereppel rendelkezzen a politikai rendszerben, a kormányzati feladatok ellátásában.

Munkámban a megnevezett viszonyrendszer vizsgálatára teszek kísérletet, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy mi az oka annak, hogy a választások során a győztes miért mindig a CDU-SPD pártok közül került ki, illetve, hogy más ideológiát képviselő pártok miért nem voltak képesek a választások során győzedelmeskedni. Megvizsgálom, hogy a két politikai erő miért nem volt képes önállóan kormányt alakítani, miért kellett más pártok bevonásával koalíciót létesíteniük.

Meglátásom szerint a sajátos viszonyrendszer megértéséhez a CDU és SPD vizsgálatán át juthatunk el, ezért tartom fontosnak, hogy vizsgálódásom középpontjába a német politikai rendszer két legnagyobb pártját, a kereszténydemokrata CDU-t, illetve a szociáldemokrata SPD-t helyezzem. Úgy vélem, hogy ezen pártok történetének, szervezeti rendjének, választási eredményeinek, illetve a pártrendszer többi pártjához való, kölcsönös viszonyának értelmezése szükséges, hogy megérthessük a pártrendszert formáló tendenciákat.

A vizsgált terület összetettsége miatt munkámban több kutatási módszert alkalmazok. A német politikai rendszer bemutatásához, mint a vizsgálódási keretrendszer értelmezéséhez, institucionalista szemléletmódot használok, áttekintve a német választási rendszert és a kancellárdemokrácia jellemzőit. A pártrendszer összetételének, struktúrájának meghatározása során történeti szemléletmódot, illetve a Sartori-típológiát alkalmazom. Harmadrészt az összehasonlító szemléletmódot hívom segítségül, egybevetve a két párt, CDU és SPD, választási eredményeit, szavazóbázisukat, szervezeti felépítésüket. Elsődlegesen azon kérdésekre keresem a választ, hogy mi lehetett az oka, hogy ez a két párt volt képes óriássá válni, illetve milyen hasonlóságokat és különbségeket fedezhetünk fel közöttük.

A tételmondatra, illetve az abból következő kérdésekre vonatkozó következtetések leírását a tárgyalás során három külön fejezetben végzem el. A fogalmi alapok tisztázása után a második fejezetben a pártrendszer legmeghatározóbb tényezőjével, a választási rendszerrel foglalkozom. Ezt követően a „*Fókuszban az Óriások*” című fejezetben a két párt létrejöttének kontextusát, szervezeti rendjükben tetten érhető tulajdonságokat hasonlítom össze. Az „*Óriások küzdelme*” címet viselő következő fejezetében a választási eredmények mögötti tendenciákat és összefüggéseket elemzem, emellett pedig ugyanebben a fejezetben kitérek a kisebb pártok helyzetének vizsgálatára is. A tételmondatra és az azokhoz kapcsolódó kérdésekre a koherens konklúziót az utolsó fejezetben foglalom össze, felhasználva a megvizsgált tényezőkből levont megállapításokat.

Munkám során számos forrást használok fel, ezek közül elsősorban Kiss J. László: „*A német pártrendszer történelmi útja és a 2009-es parlamenti választások. A sokpártiságtól a kétpólusú pártpolitikai rendszer megszilárdulásáig*” című munkájára, illetve Fricz Tamás: „*Stabilitás és új kihívások. A német pártrendszer útja 1949-től 1994-ig.*” című munkájára támaszkodom.

1. Fogalmi keretrendszer tisztázása

A fejezetben azon fogalmakat ismertetem, amelyek meglátásom szerint elengedhetetlenek a dolgozat fő tartalmi részének tárgyalása előtt.

1.1. Kancellárdemokrácia, mint politikai keretrendszer

A választási és a pártrendszer leírása előtt meglátásom szerint érdemes röviden áttekinteni a német politikai rendszer alapvető jellegzetességeit. A kiindulópontot az 1949-es bonni alaptörvény jelenti, amely a második világháború után szerveződő új német politikai rendszer, az NSZK alkotmánya volt. Az új alkotmány, egy új választási rendszert hozott létre, annak érdekében, hogy ne jöhessen létre a politikai rendszert destabilizáló, széttöredezett pártrendszer. Emellett azonban az új alkotmány a weimari köztársaság politikai berendezkedését felváltandó, egy új kormányzati berendezkedést hívott életre, amelyet kancellárdemokráciának nevezünk (Halász, 2016: 36).

A kancellárdemokrácia, mint berendezkedés jellegzetessége abban ragadható meg leginkább, hogy a kancellárt, azaz a kormányfőt, emeli ki a kormányból, oly módon, hogy egy alkotmányos mechanizmust épít be a rendszerbe a stabilitás és a kormányzóképeség érdekében. A kormányzóképeség fenntartásának eszköze a konstruktív bizalmatlansági indítvány, amely egy olyan bizalmatlansági eljárás, amely során a bizalmat elvesztő kormányfő lemondásával egyidőben a parlament megszavazza a bizalmat az új kormányfőnek, fenntartva ezzel a folyamatos kormányzást és a stabilitást, elkerülve a belpolitikai válságokat (Sándor- Gallai, 2003: 273).

A kancellárdemokrácia jellemzője a kétkamarás törvényhozás, a pártok a választások során az alsóház, a Bundestag, mandátumainak megszerzéséért versenyeznek egymással, míg a felsőház, a Bundesrat, a tagállamok delegáltjaiból jön létre. A kormány működéséhez az alsóház bizalma, a törvények elfogadásához a két kamara együttes hozzájárulása szükséges, az alsóház a pártpolitikai, a felsőház a tartományi érdekeket testesíti meg (Kardos- Simándi, 2004: 576). Ennélfogva nagy jelentőséggel bír a pártok számára a tartományi politika dominálása, mivel az hatással van a központi törvényhozó testület felsőházára, a Bundesratra, hiszen az adott tartományban kormányon lévő pártok küldenek lakosságárányosan delegáltakat a törvényhozás felsőházába (Mészáros, 2010: 3).

A vertikális hatalommegosztásból fakadóan a föderális államszerkezet egy újabb küzdőteret alakít ki a pártpolitikában, a pártok nemcsak a központi törvényhozásban és végrehajtásban lesznek érdekelték, hanem a decentralizált föderális jellegből adódóan fontos funkciókat látnak el a tartományi politika területén is. Kiemelendő, hogy a kétkamarás törvényhozás lehetőséget ad a pártoknak kohabitáció kialakítására, amely egyfajta fékező mechanizmusként működik a rendszerben, azáltal, hogy a Bundesrat összetétele különbözhet a Bundestagban többségben lévő pártokétól. Ez a kohabitáció jelentős fegyver az ellenzék számára, mivel a tartományokat

érintő törvényalkotáshoz mindkét kamara egyetértése szükséges, az ellenzék a Bundesraton keresztül képes arra, hogy akadályozza, késleltesse a Bundestagban lévő kormánytöbbség munkáját, a konszenzus felé terelve ezáltal a törvényalkotást (Franczel, 2014: 118).

A kancellárdemokrácia így nemcsak a kancellár személyét emeli ki a rendszerből, de a pártokat is a politikai rendszer legmeghatározóbb szereplőivé teszi.

1.2. A Sartori-tipológia releváns elemeinek bemutatása

Giovanni Sartori tipológiája három elemének bemutatását fogom elvégezni ebben az alfejezetben, amelyek mind-mind a versengő pártrendszer kategóriájában találhatók: kétpártrendszer, mérsékelt pluralista és szélsőséges pluralista pártrendszer.

A kétpártrendszer tárgyalása előtt megjegyzem azt, hogy a vizsgált időintervallumban a német pártrendszerre nem lehet teljes egészében kétpártrendszernek megfelelő leírást alkalmazni, helyette inkább a két és fél pártrendszer lesz az a fogalom, amely jobban meg fogja állni a helyét. Meglátásom szerint azonban ennek megértéséhez, elengedhetetlen először is a kétpártrendszer bemutatása, mivel ehhez képest fogok majd rámutatni a két és fél pártrendszer eltéréseire.

A két és fél pártrendszert az általam feldolgozott szerzők esetében is megjelenik, Kiss J. László „*két és fél pártinak*” nevezett struktúráként definiálja az óriások egyikének az FDP-vel létrehozott közös koalíciós kormányzatát.

Kiss mellett más szerzőknél is előfordul ez a fogalom, Fábián György és Kovács László Imre művében, „*Parlamenti választások az Európai Unió országaiban. 1945-2002.*”, a két és fél pártrendszert a brit típusú kétpártrendszerhez hasonlítják a rendszerben jelenlévő két nagy gyűjtőpárt miatt, ugyanakkor meg is különböztetik attól, mivel a harmadik, kisebb párt, a szabad demokraták, szintén releváns politikai szereplő, szemben a brit rendszerben működő liberálisokkal, akikről ezen megállapítás már nem mondható el (Fábián- Kovács, 2004: 325).

A kétpártrendszer legegyszerűbben az alábbi módon definiálható: a választások során két nagy párt küzd egymással a parlamenti helyek abszolút többségéért, az egyik párt kormányra kerül, a másik pedig ellenzékké. Ez a küzdelem egy váltógazdálkodást feltételez, mivel mindkét pártnak választásról-választásra reális esélye van a győzelemre (Bihari, 2013: 264). Erre a pártrendszerre a centripetális erő, a középre húzó erő jellemző, a pártok emiatt mérsékeltnek lesznek, képesnek kell lenniük a társadalom minél szélesebb rétegeinek politikai képviselésére, így a pártok számára elengedhetetlen a gyűjtőpárti modell (Enyedi- Körösi, 2004: 268).

A két és fél pártrendszer esetében Jean Blondel nevére szeretném felhívni a figyelmet, akinek nevéhez a fogalom köthető. Ez a tipizálás a versenyző pártok számán és méretén alapul (Bihari, 2013: 268). Ebben a rendszerben a két nagy párt egyike csak úgy tud kormányozni, hogy bevon egy kisebb pártot a kormányzati tevékenységbe, amely önmagában nem kormányképes erő a nagyobb pártok mellett. A német pártrendszer elemzése során kirajzolódik számunkra majd az említett tipizálás relevanciája, a két nagy gyűjtőpárt között számos alkalommal egy kisebb párt, az FDP (Szabaddemokraták) jelentette a mérleg nyelvét.

A mérsékelt pluralista pártrendszerben több párt van jelen, három vagy öt, amelyek rendszerint egy kétpólusú pártrendszert hoznak létre, alternatív koalíciók küzdelme határozza meg a rendszer működését. A pártok között nincsenek nagy ideológiai távolságok, nem jellemző a rendszerellenes pártok jelenléte, emiatt alacsony polarizációról beszélhetünk, nem jellemző a kétoldali ellenzék megléte, a pártokat a centripetális erő mozgatja (Szarvas- Tóth, 2003: 375).

A szélsőségesen pluralista pártrendszer ezzel szemben egy bonyolultabb működésű és összetételű pártrendszert jelöl. A rendszerben ötnél magasabb a pártok száma, nagy ideológiai távolságok találhatók a pártok között, a szélsőségesen pluralista pártrendszer tehát egy rendkívül fragmentált és polarizált struktúra. A centrumban lévő párt jelenléte miatt a pártok közötti interakció három pólusból áll, kétoldali ellenzék mellett jelen vannak rendszerellenes pártok, akik a jelenlegi berendezkedést kérdőjelezzik meg. A centripetális erőt felváltja a centrifugális erő, a szélsőségek erősödése, amely folyamatosan gyengíti a centrumot. A centrifugális erő miatt a szélsőséges ellenzéki pártoknak nincs reális esélye kormányra kerülni, ennek következményeként a felelőtlen ellenzéki stratégia eszközához, a túllícitálás politikájához nyúlnak (Enyedi- Körösné, 2004: 155).

A pártrendszerre vonatkozóan ez lesz azon fogalmi keret, amelyekkel meglatásom szerint a német pártrendszer változása választásról-választásra a legmegfelelőbb módon leírható, kimondottan nagy figyelmet szentelve azon választásoknak, amelyek során megváltozott a pártrendszer struktúrája. A változások során a változás okait, illetve következményeit egyaránt értelmezni és részletezni fogom.

2. A német választási rendszer

A választási rendszer működését és külön fejezetben történő tárgyalását azért tartom fontosnak mivel képes jelentősen befolyásolni a pártok versenyét, a mandátumokért folytatott küzdelmek kimenetelét, illetve a politikai vezetők kiválasztódásának módját. Emiatt tartom fontosnak,

hogy a választási rendszer bemutatása megelőzze az annak eredményeként kialakuló, választársról-választásra formálódó pártrendszert.

Németországban a bonni alaptörvény egy vegyes választási rendszert hozott létre. Minden egyes választópolgárnak két-két szavazattal rendelkezik: az egyiket a többségi rendszereknek megfelelően egyéni választókerületben egy jelöltre adhatja le, a másikat az arányos modellnek megfelelően egy párt listájára. Ezek a szavazatok országos szinten összegződnek és meghatározzák, hogy egy párt a szavazatok hány százalékát nyeri el. A párlistákra leadott szavazatok azonban nagyobb jelentőséggel bírnak, mivel ezek jelentős mértékben meghatározzák azt, hogy mely pártnak, mennyi parlamenti mandátum jut. Ez úgy jön létre, hogy az első, egyéni választókerületekre épülő szavazás után megmaradó helyeket a választási rendszer oly módon osztja szét, hogy a mandátumok aránya arányos legyen a párt egyéni képviselőire, valamint a listájára leadott szavazatoknak az összes leadott szavazathoz viszonyított arányával. A rendszerben az arányos elemek mellett jelen van egy 5 százalékos küszöbhatár, a pártoknak vagy a szavazatok 5 százalékát, vagy 3 egyéni választókerületet kell megnyerniük, hogy eleget tegyenek a bejutási küszöbnek (Almond- Powell, 2006: 414).

A küszöb bevezetésének célja az volt, hogy megakadályozzák a weimari köztársaságra jellemző széttöredezett pártrendszer kialakulását, amely úgy jött létre, hogy a tisztán listás választási rendszernek köszönhetően számos törpepárt jutott be a törvényhozásba, ellehetetlenítve a hatékony, közös fellépést a szélsőségekkel szemben. A választási rendszer ezzel képes volt kiszűrni az 5 százalékos támogatottság alatt lévő törpepártokat (Szente, 2006: 219).

A választási rendszer a választások során legalább 598 alsóházi mandátumról dönt, ezeknek a felét, 299-et, egyéni választókerületben szerezhetik meg a pártok. Valójában azonban több mandátumot osztanak ki a kiegyenlítő- és többletmandátumok miatt (Mráz, 2018: 1193). A német választási rendszerre a folyamatos változás volt jellemző, ennek a folyamatos változásnak napjainkban is tanúi vagyunk, erre jó példa a 2020. október 8-án elfogadott reform, melynek értelmében az egyéni választókerületekben megszerezhető mandátumok számát 299-ről 280-ra csökkentik (Specht, 2021: 7). A választási rendszer tehát ma, 2022-ben sem tekinthető egy lezárt, befejezett mechanizmusnak, folyamatosan változott a kezdeti 1949-es állapothoz képest.

Ahogy említettem az 1949-es bonni alkotmány egy vegyes választási törvényt hozott létre, azonban a ma hatályban lévő választási törvény jelentősen különbözik a bonni alkotmány által 1949-ben bevezetett választási törvénytől. Az 1949-ben elfogadott választási törvény kizárólag az 1949-es választásra vonatkozott ideiglenes jelleggel, így a törvény körüli viták már a következő választási évben, 1953-ban, ismételten a felszínre kerültek. Az 1953-ban meghozott

új választási törvényt ismételten csak ideiglenesen fogadták el, majd 1957-ben került sor azon választási törvény elfogadására, amely kisebb változtatásokkal ugyan, de egészen napjainkig hatályban van (Fábián, 1997: 161).

A német választási rendszer a 20. század második felétől egészen a 21. század elejéig folyamatosan változott és formálódott, ezen fejlődés bemutatására Fábián György és Kovács László Imre „*Parlamenti választások az Európai Unió országaiban, 1945-2002.*” című művét használom fel, bemutatva a következő bekezdésekben a választási rendszer fejlődésének szakaszait. A választási rendszer kezdetektől fogva többségi és arányos elemeket ötvöző vegyes rendszer volt, de a folyamatos változások miatt annak fejlődésében négy szakaszt különíthetünk el egymástól. Az első szakasz kizárólag az első, az 1949-es választást foglalta magában, amely során 402 parlamenti mandátum került kiosztásra, az egyéni kerületek száma 242, a listásoké 11 volt, a listák segítségével további 160 mandátumot osztottak ki. Az egyéni és a listás ág egymáshoz való viszonya 60:40 százalék volt, egyéni választókerület megnyeréséhez relatív többség volt szükséges, a listás ág mandátumait pedig a d'Hondt módszer segítségével osztották ki. Már az első választás során megjelent a bejutási küszöb, tartományi szinten 5 százalékos küszöböt vezettek be, illetve a pártok azzal is eleget tehettek a küszöbnek, ha képesek voltak egy egyéni mandátumot elnyerni. A választási rendszer fő sajátossága az volt, hogy a pártok nem kaphattak több mandátumot annál, mint ami arányosan járt volna nekik, emellett pedig a választók csupán egy szavazattal rendelkeztek csak, az egyéni jelöltre leadott szavazat egyben a pártra leadott szavazatot is jelentette. Az első választás még nem hozott arányos eredményt, ezért döntöttek a választási rendszer egyes elemeinek módosítása mellett.

A második szakasz is csak egy választást, az 1953-ast foglalta magában. A korábbi arányokat felváltandó, az egyéni és listás ág mandátum arányai 50:50 százalékra módosultak, illetve a bejutási küszöb is megváltozott, innentől fogva a pártoknak már országosan kellett 5 százalékot elérniük. Az egyéni választókerületek száma maradt továbbra is 242, míg a listák száma 9-re csökkent. A szavazatok száma is módosult, a választók ezentúl már két szavazattal rendelkeztek, amelyeket már külön-külön is leadhatták az egyéni, illetve a listás ági jelöltekre. A rendszer ezen változásai nyomán jelentősen csökkent a Bundestagba bejutó pártok száma, főképp amiatt, hogy a rendszerben lévő bejutási küszöböt a pártoknak már nem tartományi, hanem országos szinten kellett elérniük.

A harmadik szakasz 1957-1983 között tartott, ekkor újabb változások következtek be a választási rendszer működésében. Az egyéni körzetek száma 248-ra emelkedett, míg a listás ág tekintetében a tartományi listákat egyetlen egy, az egész országra kiterjedő egységes választási körzet váltotta fel, a területi listák ezzel összekapcsolódtak. Ez növelte az arányossági elemet,

ugyanakkor magával hozta a bejutási küszöb szigorítását is, amely esetében a szavazatok 5 százalékának megszerzése helyett már nem egy, hanem három egyéni mandátum megszerzése volt szükséges. Amennyiben megvizsgáljuk a harmadik szakasz ideje alatt rendezett nyolc választást, akkor kijelenthetjük, hogy a választási rendszer az eddigiekhez képest még inkább arányosabb lett, a nyolc választás Loosemore-Hanby-indexének átlaga 3,35 százalék volt, ebben a periódusban vált a választási rendszer hatására a német pártrendszer két és fél pártrendszerre.

A választási rendszer fejlődésének negyedik szakasza 1987 és 2002 közé tehető. Ebben a szakaszban a d'Hondt módszert, a listás helyek kiosztására szolgáló mechanizmust felváltotta a Hare-Niemeyer módszer, a legmagasabb átlag szisztéma. Az új mechanizmus segített az arányosság fenntartásában, ugyanakkor az egyesülést követően megváltozott a választói magatartás, jelentősen növekedett a parlamentbe be nem kerülő pártokra leadott szavazatok aránya, amely a bizonytalan politikai helyzettel, illetve a rendszerbe belépő, de nem abban szocializálódó szavazópolgárok belépésével magyarázható. A bizonytalan politikai helyzet és az új szavazók megjelenése tehát hozzájárultak a parlamenti párttöredezettség növekedéséhez, azaz nőtt a törvényhozásba bekerülő pártok száma (Fábián- Kovács, 2004).

Megemlítendő azon tényező is, hogy a német választási rendszer nemrégiben újabb változáson ment keresztül, amely a választások során megnyerhető egyéni helyek számát csökkentette némileg.

2002 után újabb változások mentek végbe a rendszerben, ezt az időszakot már nem tárgyalja az eddig hivatkozott szakirodalom, ugyanakkor fontos kitérni arra, hogy történtek változások a választási rendszer működésében. Ezt a 2002-től napjainkig tartó szakaszt nevezhetjük a választási rendszer ötödik szakaszának is. A változás 2013-ra tehető, amely a többletmandátumok szerepét alakította át. A többletmandátumok szerepe abban állt, hogy segítette a kormánytöbbség kialakítását, mindezt úgy, hogy kissé csökkentette a választás arányosságát. A többletmandátumok száma nem volt meghatározó az 1990-es években, ugyanakkor a pártrendszer egyre növekvő fragmentációja és a pártok támogatottsági arányainak változása miatt 2009-re a többletmandátumok száma elérte már a 24-et. Mivel a többletmandátumok számának és szerepének növekedése veszélyeztette a választási rendszer arányosságát, a választási rendszerben újabb változásokra került sor. A többletmandátumok miatt a választási rendszer a többi pártot további mandátumokkal kárpótolta, fenntartva ezzel a rendszer arányosságát, csökkentve a többletmandátumok szerepét. Korábban erre még nem volt példa, azonban az arányosság fenntartása érdekében a többi pártot ezentúl már mandátum

kompenzáció illetve meg a szavazat-mandátum arányosság biztosítása érdekében (Zittel, 2017: 7).

A választási rendszer működésének és történeti fejlődésének bemutatása után röviden bemutatom a rendszer azon főbb elemeit, amelyek közrejátszottak a pártrendszer fejlődésében, ezen elemek bemutatásához Mráz Ágoston Sámuel *„Jó-e tényleg az arányos választási rendszer? A német választási rendszer és alternatívái.”* című munkáját használom fel.

Az első ilyen befolyásoló tényező az 5 százalékos küszöbhatár volt, amely a választások során képes volt kiszűrni a törpepártokat, meggátolva ezzel a weimai köztársaság időszakát jellemző széttöredezett pártpaletta kialakulását. Az 1960-as évekre számos kispárt tűnt el a Bundestagból, mivel képtelen volt eleget tenni a rendszerben előbb tartományi, majd szövetségi szinten jelenlévő választási küszöbnek. A választási küszöb így közrejátszott a koncentrációban, mivel számos kisebb párt tagozódott be más, nagyobb pártokba.

A második befolyásoló elem az arányosítási mechanizmus, ez az oka annak, hogy a választások során rendre koalíciós kormányok alakultak. A mechanizmus lényege az, hogy a mandátummegoszlás minél közelebb essen a szavazatmegoszláshoz, ez akadályozta meg az 1960-as évektől, hogy egy párt megszerezze a mandátumok abszolút többségét. A választási rendszer ezáltal jelentős hatással van a pártrendszerre, amelynek belső dinamikája ezáltal a koalícióképesen, a pártok közötti együttműködésen alapul.

A harmadik befolyásoló tényező a többletmandátum jelensége, mely a rendszer arányosságát csökkenti, azaz aránytalanító hatással jár, párhuzamosan a kormányozhatóság növekedésével. Mára, 2013 után némileg kiüresedett a választási rendszer ezen eleme, ugyanakkor a pártrendszer fragmentációjával járó újraegyesítés után a többletmandátumok voltak azok, amelyek segítségével 1994-ben öt fős többséggel Kohl, illetve 2002-ben Schröder kancellár négy fős többséggel képes volt kormányt alakítani, valamint Angela Merkel 2009-es kormány alakításánál is nagy szerepet játszott a megszerzett 24 többletmandátum. A mechanizmus képes volt a kormányozhatóságot biztosítani a szoros eredménnyel záruló választások után (Mráz, 2018: 1196).

A német belpolitikára és választási rendszerre gyakran használják a német választási csoda *„das deutsche Wahlwunder”* kifejezést, amely arra utal, hogy a második világháború után létrejövő, új demokratikus német politikai rendszer, az NSZK képes volt egy életképes alternatívát felmutatni a széttöredezett pártrendszerrel és instabil belpolitikával rendelkező weimari köztársasággal szemben. A NSZK ezt a pártrendszerben jelenlévő konszolidáltsággal és koncentrálttsággal volt képes elérni. 1949 és 1961 között a választási törvény reformjai nyomán

a Bundestagba bejutó pártok száma tizenkettőről háromra csökkent, a szavazatok három párt, a CDU/CSU, az SPD, és az FDP körül kezdtek el koncentrálni (Fábián, 1997: 165).

A választási rendszer fejlődése tehát közrejátszott a rendszer stabilitásának kialakulásában, illetve jelentősen rányomta a bélyeget a pártrendszer fejlődésére, amelyet munkám további fejezeteiben fejtek ki részletesebben.

A koalíciók szükségességének, illetve a pártrendszer fejlődésének okai tehát a választási rendszerben keresendők, amely nem tette lehetővé, hogy egy párt egymaga megszerezze a szavazatok többségét, ez elengedhetlenné tette a pártkoalíciók szerveződését az abszolút többség megszerzése, a stabil belpolitika kialakítása érdekében.

3. Fókuszban az Óriások

A harmadik fejezetben a két vizsgált párt létrejöttét és pártmodelljét hasonlítom össze egymással, az összehasonlítás eredményeként tett megállapításokat a választási eredmények értelmezése során használom fel.

3.1. A két óriás létrejöttének kontextusa

Ebben az alfejezetben a vizsgált pártok létrejöttének kontextusát mutatom be, szándékosan kerülve az alapítás kifejezést, mivel a második világháború után, az egyik párt egy újonnan alakult pártként jelent meg, míg a másik egy régi hagyományokkal rendelkező, újraalakuló politikai erőként lépett fel a születőben lévő, új német politikai rendszerben.

3.1.1. Németország Szociáldemokrata Pártja – SPD

A szociáldemokrata párt megalakulásának gyökerei a 19. század második felére vezethetők vissza, kialakulásának előzményei pedig a szakszervezeti mozgalomban keresendők. A második ipari forradalom élvonaként az akkori német államban a társadalom jelentős részét tette ki az ipari munkásság, így a németországi szociáldemokrácia első előfutárának a Ferdinand Lassalle által 1863-ban megalapított Általános Német Munkásegylet tekinthető, amely a munkásság felkarolását tűzte ki célul. Legfontosabb célkitűzésük a munkásság politikai képviseletét megvalósító általános választójog kivívása volt. A szociáldemokrácia az első megjelenésétől fogva marxista nézeteket, a kapitalista berendezkedés meghaladásának eszméit vallotta magáéinak. A Munkásegylet egy rendkívül centralizált politikai tömörülést hozott létre,

amely nemcsak ideológiailag, de szervezetiileg is megkülönböztette az akkori liberális pártoktól (Tokody, 1994: 537).

Szintén ebben az évtizedben, 1869-ben, jött létre Eisenachban a Szociáldemokrata Munkáspárt. Közös volt a két politikai mozgalomban a marxista nézetekbe vetett megingathatatlan hit, a munkásság politikai jogainak megvalósítása, az általános választójog kivívásának gondolata. Mindkét mozgalom a jelenlegi politikai, társadalmi, gazdasági berendezkedés megváltoztatására törekedett, ez a kezdeti időszak volt a radikális program-ideológiák korszaka (Enyedi- Körösi, 2004: 77).

A két irányzat 1875-ben egyesült egymással, létrejött Németország Szociáldemokrata Pártja, az SPD, amelynek képviselőinek száma az 1912-es választások során már meghaladta a liberálisok számát a törvényhozás összetételének tekintetében (Tokody, 1994: 546). Az 1912-es siker után azonban 1917-ben az addig egységes szociáldemokrata irányzat kettészakadt, a pártból kiváltak a radikálisok, akik a munkásosztály győzelmének kivívását forradalmi úton, fegyveres módon képzelték el, míg azok, akik a győzelmet a parlamentáris demokrácia logikájának megfelelően, választásokon keresztül kívánták elérni, a pártban maradtak. Az előbbiekre ezentúl a kommunista, az utóbbiakra a szociáldemokrata megnevezés használandó, azonban végcéljaik azonosak maradtak, egyedül a megvalósítás eszközeiben nem értettek egyet egymással. A korszak neves szociáldemokrata politikusa, Eduard Bernstein, elutasította a fegyveres hatalomátvételt, mivel az 1912-es sikerre alapozva úgy vélte, hogy a szociáldemokrácia céljait demokratikus módon is képes lesz majd megvalósítani (Bihari, 2013: 136).

Az első világháború során 1917-ben a Szociáldemokrata párt, a Centrum párttal és a Német Demokrata párttal közösen tiltakozott a háború ellen, majd egymással szövetségre lépve közösen indultak a háború után rendezett első választáson. Ezt követően ezen három párt koalíciója adta a weimari köztársaság legfontosabb politikusait, az SPD esetében Friedrich Ebert, illetve Philipp Scheidemann nevét kell kiemelni (Tokody, 1994: 550).

A weimari köztársaság pártjai nem tudtak megoldást találni sem az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági világválságra, sem a szélsőséges politikai erők megerősödésére, a pártrendszer széttöredezett, nem tudtak közösen fellépni a szélsőségek ellen (Mezey, 2003: 400). 1933-ban Adolf Hitler, mint frissen kinevezett kancellár, a nemzetiszocialista párton kívül az összes pártot és politikai szervezetet betiltotta, letéve ezzel a totalitárius egypártrendszer alapjait. Ezzel az intézkedésével nemcsak a pártok, de a demokratikus berendezkedés is megszűnt Németországban (Tokody, 1994: 560).

A második világháború után az SPD ugyanolyan osztályalapú tömegpártként alakult újra, mint, amely a háború előtt betiltásra került. Továbbra is marxista nézeteket vallott, ezek azonban a kibontakozó hidegháború időszakában meglehetősen kedvezőtlenek voltak a pártra nézve, amely így ezzel az eszmei beállítottsággal évtizedeken át ellenzéki szerepkörbe kényszerült. A pártmodell felváltása tömegpártból gyűjtőpártra, az ideológia tompítása – például lemondás a szocializmus megvalósításáról és a marxista nézetekbe vetett megingathatatlan hitről – jelentették később az SPD kormányzati erővé válását az NSZK politikai rendszerében (Enyedi-Körösenyi, 2004: 78).

3.1.2. Kereszténydemokrata Unió – CDU

Az első tetten érhető jelentős eltérés a történeti fejlődésben az, hogy az SPD a második világháború után egy már korábban létező pártként alakult újjá, míg ezzel ellentétben a CDU egy teljesen új politikai formációként jelent meg.

A CDU 1945. június 26-án jött létre, saját identitását keresztény alapokon álló gyűjtőpártként határozta meg. Az első program kidolgozására Kölnben került sor, „*Kölni Irányelvek*” néven, amely csaknem teljes egészében megegyezett egy Frankfurtban formálódó másik kereszténydemokrata párt irányelveivel. A közös elemek között volt a keresztény világnézet hangsúlyozása, az antitotalitarizmus, a demokrácia melletti elkötelezettség, valamint a széles rétegeket felkaroló néppárti kormányzás gondolata. A két irányzat 1945. decemberében Bad-Goedesbergben egyesült egymással, Kereszténydemokrata Unió (Christlich Demokratische Union Deutschlands – CDU) néven (Arday et al., 1994: 12).

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a CDU létrejötte nem jelent kontinuitást a korábban létező, vallási alapokon szerveződő pártokhoz kapcsolódva. A háború után újjáéledő pártok között ott volt ugyan a korábban oly jelentős, katolikusok politikai képviseletét ellátó Centrum párt, azonban ez a párt a háború előtti évtizedben kompromitálódott azáltal, hogy megszavazta a Reichstagban a felhatalmazási törvényt, amely a totalitarizmus kiépítésében játszott rendkívül fontos szerepet. A német katolikus püspöki kar szintén elvetette, hogy a Centrum párt legyen a politikai katolicizmus képviselője, helyette pedig egy felekezetközi, „keresztény-párt” gondolatát támogatta, amelyet a protestáns egyházak is üdvözöltek. Ezzel a CDU egy felekezetközi kereszténydemokrata pártként jött létre, amely ezáltal képes volt félretenni a korábban létező és rendkívül megosztó katolikus-protestáns ellentéteket (Gergely, 1980: 75).

A CDU létrejötte azért is számít fontosnak, mivel 1945 után ez a párt volt az egyetlen, amely új politikai erőként jelent meg, míg a többi párt a korábbi szervezetét és struktúráját építette

újjá, a korábbi hagyományaikra támaszkodva. Ezzel szemben a CDU a helyzetet felmérve megragadta az alkalmat egy sikeres gyűjtőpárti modell alapjainak lefektetését illetően, mivel önmagát a korábbi katolikus – protestáns törésvonalon felülemelkedve határozta meg. Korábban a Centrum szinte kizárólag a katolikus szavazók pártja volt, amely így ezáltal szétszórta a protestáns választókat több, kisebb – nagyobb párt között, amelyek egytől egyik összeomlottak a nemzeti szocialista párt elnyomása alatt. A második világháború okozta anyagi és emberi áldozatok miatt Németországban irrelevánssá vált a korábbi katolikus – protestáns ellentét. Az ellentét helyett a keresztény értékek egyetemes egyesítő ereje jelentette az új kiinduló alapot, amelyet a CDU képes volt saját maga hasznára fordítani (Marshall, 2015: 176). Érdekes ezen fejezeti egységben néhány szót szólni a CDU testvérpártjáról, a CSU-ról is, a két párt szövetsége 1949-től napjainkig folyamatos együttműködést és a kereszténydemokrácia megingathatatlan fellegvárát jelenti Dél-Németországban a CDU-nak. Bár a közelmúltban merültek fel kisebb-nagyobb nézeteltérések az uniópártok között, a két párt akárcsak a múltban, továbbra is szorosan együttműködik egymással. A CSU (Christlich-Soziale Union in Bayern), a Bajor Keresztényszociális Unió, a többi német párttól ellentétben, kizárólag Bajorországban működik, a CDU-val szövetségben a két uniópárt közös frakciót alkot a Bundestagban, cserébe a CDU nem állít jelöltet Bajorországban. A két párt közül a CSU-ra egy konzervatívabb világnézet jellemző, ennek oka Bajorország sajátos jellemvonása, a délnémet államban a katolicizmus az uralkodó vallási irányzat, amely így egy erősebb konzervatív világnézet kialakulását eredményezte (Vámos, 1977: 333).

A CDU-val kapcsolatban több szerző esetében fellelhető az a megállapítás, hogy a CDU nem vallási pártként jött létre. Sartori is megjegyzi 1976-ban megjelenő, *„Parties and party systems; a framework for analysis.”* című művében, hogy a CDU nem tekinti magát vallási pártnak, illetve nem törekszik arra, hogy kizárólag a katolikus vallást követő választópolgárok pártjaként tekintsenek rá. Ezen megállapítás alól kizárólag a Bajorországban működő CSU testvérpárt jelent kivételt (Sartori, 1976: 302).

A második világháború után tehát létrejött egy felekezeti törésvonalon átívelő kereszténydemokrata gyűjtőpárt, amely elsődleges feladatának az újjáépítést, illetve a társadalom minél szélesebb rétegeinek képviselését tűzte ki célul. Ezzel ellentétben az SPD egy osztályalapokon álló, kizárólagos módon a munkásság érdekeit képviselő, marxista ideológiát valló tömegpártként alakult újjá. A következő alfejezetben a két párt eltérő szervezeti rendjét fogom összehasonlítani, ismertetve az eltérő szervezeti rend és politikai attitűd következményeit, amelyek később hatással voltak a pártok választási eredményeire is, azaz, a

történeti fejlődés, a szervezeti rend és az az abból következő politika felfogás következményeként válnak a választási eredmények értelmezhetővé.

3.2. Az óriások szervezeti rendjének összehasonlítása

Ebben az alfejezetben a korábban leírt megállapításokat fogom részletesebben kifejteni a pártszervezet és az abból fakadó politika felfogás kontextusában. Az szervezeti rend bemutatása céljából szemléltető ábrát használok fel, 1. ábra néven, amely a tömegpárt és a gyűjtőpárt közötti különbségeket szemlélteti.

A második világháború után az SPD egy marxista tömegpártként alakult újjá, a CDU egy kereszténydemokrata gyűjtőpártként jött létre. A második világháborút követő évtizedekben mind az ideológiai beállítottság, mind a pártmodell nagyban rányomta a bélyegét a pártok választási eredményeire. A két politikai erő eltérő pártmodelljét összehasonlítva megelőlegezhető a vizsgált időintervallum választási eredményeinek értelmezése.

Azt gondolom, hogy a választási eredmények elemzése előtt szükséges a pártokat közelebbről megvizsgálni, elsősorban azért, hogy megismerjük a két párt eltérő szerepfelfogását és annak okait, mivel ezek lesznek azok a tényezők, amelyekkel a második világháborút követő választások eredményei magyarázhatóakká válnak. A fejezetben az 1. ábrában említett

	Tömegpárt	Gyűjtőpárt
Funkció	expresszív/integratív	kormányzati/integratív
Cél	tagság növelése	szavazatok növelése
Szervezet	erős	gyenge
Szavazóbázis	osztály, felekezet, réteg	minden társadalmi csoport
Párt és bázisa közti kapcsolat	erős	gyenge
Kampánytechnika	pártszervezet	tömegkommunikáció
Pártpreferencia alapja	ideológia /identitás	tematikus szavazás
Szavazói viselkedés	párttal való azonosulás	mérlegelő szavazat
Politikai tagoltság	szegmentált	homogén
Választási piac	zárt	nyitott
Domináns párttípus	osztálypárt	gyűjtőpárt

1. ábra: Tömegpárt és Gyűjtőpárt összehasonlítása.
(Forrás: Enyedi – Körösenyi, 2004. 116. o.)

szempontokat használok fel a tömegpárt és gyűjtőpárt közti különbségek részletesebb bemutatásához. Az SPD a második világháború után egy marxista alapokon álló, kizárólag a munkásság érdekeit szem előtt tartó tömegpártként alakult újjá, korábbi gyökereihez kapcsolódva a munkásosztály politikai képviselőt tekintette fő céljának. A választások megnyerésének eszközét a minél nagyobb tagság, illetve az állam egészét behálózó, erősen

centralizált pártszervezet kiépítésében látta. Ezen két tényező miatt a párt és szavazóbázisa között egy meglehetősen erős kapcsolat alakult ki, amely elsősorban a párttal való azonosulásban, mint egyfajta identitástudatban, valamint az ideológia integráló erejében nyilvánult meg. Marxista alapokon álló tömegpártként az SPD képes volt választásról-választásra a munkásság szavazatait elnyerni, azonban politika felfogása nem tette lehetővé más társadalmi rétegek hatékony megszólítását, a választási piac így kizárólag a munkásosztályra redukálódott, azaz az SPD a második világháború után is megmaradt egyetlen egy társadalmi réteg érdekeit képviselő, osztálystruktúrában gondolkodó tömegpártnak (Enyedi- Körösi, 2004: 114).

A CDU ezzel szemben egy frissen megalakult gyűjtőpártként jelent meg, az SPD pártmodelljétől és politika felfogásától egy teljesen eltérő alternatívát képviselve. Míg az SPD egyetlen egy társadalmi réteg, addig a CDU a társadalom minél szélesebb rétegeinek politikai képviseltét tartotta fő feladatának. Ebből kifolyólag a tagság növelése helyett inkább egy olyan program kidolgozása került a középpontba, amely segítette a pártra leadott szavazatok maximalizálásában, a funkció tehát nem egyetlen egy társadalmi réteg képviseletére, hanem a kormánypozíció megszerzésére irányult. Ezen program gyakorlati megvalósulása az 1950-es években a szociális piacgazdaság, azaz a jóléti állam kiépítése volt, amely mind a vállalkozóknak, mind a munkásságnak egyaránt kedvező életkörülményeket biztosított. A tagság növelésének elvetése miatt nem volt szükség egy olyan erős, centralizált szervezeti rend kialakítására, mint az SPD esetében, így a párt és a szavazóbázisa között nem alakult ki erős kapcsolat. A választások megnyerésének eszköze a CDU esetében nem a pártszervezetek mozgósításának erejében, hanem a tömegkommunikációban rejlett, a média fejlődésével, a nyomtatott sajtó, rádió, majd később a televízió elterjedésével a párt képes volt az összes társadalmi réteg esetében megjeleníteni magát. A tömegkommunikáció segítségével a párt képes volt egy olyan programot kínálni, amely a racionális szavazókat célozta, mivel a pártidentitás kiépítése még kevésbé volt fontos és nem jelentkezett olyan markáns módon, mint az egyetlen osztály érdekeit képviselő SPD esetében. Az SPD esetében az ideológiával való azonosulás kölcsönözte az identitástudatot, amelynek alapja az osztályhoz való tartozás volt. Ezzel szemben a CDU, mint gyűjtőpárt, egy sokkal mérsékeltebb és nyitottabb ideológiai beállítottságot képviselt, a gyűjtőpárti jelleghez elengedhetetlen volt a széles társadalmi rétegeket átfogó mérsékelt ideológia. Az ideológiai mérsékelttség miatt nem az ideológia integráló ereje, hanem a tematikus, egy-egy témához kapcsolódó, az adott témában véleményt kifejező szavazat jelentette a párttal való azonosulást. Az ideológia szerepe a választási eredmények vizsgálata során lesz kiemelten fontos, kettejük közül az SPD képviselt

tömegpártként radikálisabb ideológiát, szemben a mérsékeltabb ideológiájú, gyűjtőpárti modellt követő CDU-val. Az SPD a munkásosztály érdekeinek expresszív képviselőjét, míg a CDU a társadalom minél szélesebb rétegeinek integrálása révén történő kormányerővé válást tekintette a legfontosabb elérendő politikai célkitűzésnek (Enyedi- Körösi, 2004: 115).

Azt gondolom, hogy az eltérő pártmodelljének és politikai szerepfelfogásának ismertetése elengedhetetlen a választási eredmények elemzése előtt, a pártok eltérő politikai arculata, attitűdje egy olyan meghatározó tényező, amelynek értelmezése lehetővé teszi számunkra az egyes választási eredmények mögötti összefüggések megértését.

4. Óriások küzdelme

Munkám negyedik fejezetében a CDU és az SPD választási küzdelmeinek eredményeit vizsgálom meg, a tendenciák megállapítása után a mögöttük lévő összefüggések ismertetésére teszek kísérletet. Az első alfejezetében egy rövid nemzetközi kitekintést teszek, megvizsgálva, hogy más németnyelvű politikai rendszerekben létrejön-e hasonló viszonyrendszer a kereszténydemokrata-szociáldemokrata pártok és a pártrendszer többi pártja között. A második alfejezetében pedig a kisebb pártok szerepét ismertetem, keretbe foglalva a két német óriás választási eredményeinek elemzését.

4.1. Nemzetközi kitekintés a németnyelvű politikai rendszerek kontextusában

A nemzetközi kitekintés célja szemügyre venni, hogy más németnyelvű politikai rendszerekben hogyan, milyen módon jelentkezik a pártrendszerben esetlegesen jelenlévő sajátos viszonyrendszer. Ausztria és Svájc esetében a kereszténydemokrata és szociáldemokrata pártok versenyét mutatom be. Természetesen ezen politikai rendszerek a mutatott hasonlóságok mellett különböznek is a német politikai rendszertől, ezen hasonlóságok és különbségek bemutatása azonban nem képezi dolgozatom mondanivalóját. Dolgozatom témája mellett maradva röviden a pártrendszerekkel kapcsolatban teszek néhány megállapítást.

4.1.1. Ausztria

Az osztrák pártrendszer vizsgálatakor több hasonlóságot és különbséget is felfedezhetünk. A pártok versenyéből szintén kiemelkedik két pólusképző erő: a kereszténydemokrata és a szociáldemokrata párt.

A második világháború után évtizedeken keresztül az Osztrák Néppárt (ÖVP) és az Osztrák Szociáldemokrata Párt (SPÖ) küzdelme határozta meg a pártrendszer dinamikáját. A két párt gyűjtőpártként két egymással szemben álló, átjárást nem biztosító tábor alakított ki, politikai, kulturális, társadalmi és ideológiai szempontok mentén, amelynek oka az volt, hogy a társadalmi, regionális és vallási törésvonalak egybeestek (Fricz, 1993: 69).

A két tábor elitjei egy sajátos kooperációt dolgoztak ki egymással, létrehozva egy nagykoalíciót, megosztva egymás között a főbb politikai pozíciókat, kialakítva egy kartelesedett rendszert (Kurtán, 2007: 26). Ezt követően, 1966 és 1986 között a két párt markánsabb szembenállása bontakozott ki, majd 1986-tól egészen a 2000-es évekig ismételtén visszaállt a két nagy tömb közös kormányzati tevékenysége, amit elsődlegesen az tett lehetővé, hogy lényegében eltűntek a főbb ideológia szembenállások (Fricz, 1993: 70).

1986 óta kiemelkedik a rendszerből az Osztrák Néppárt, azáltal, hogy koalíciók révén folyamatosan képes volt magának biztosítani a kormányzati pozíciót, hol a szociáldemokratákkal, hol a radikális osztrák Szabadságpárttal (FPÖ), 2019-óta pedig a Zöldekkel. 1949 és napjaink között mindössze öt olyan parlamenti ciklust találunk csupán, amelyek során nem az Osztrák Néppárt látta el a kormányzati funkciókat.

Akárcsak Németországban a két legnagyobb politikai erő a kereszténydemokrata és szociáldemokrata párt, a különbség a koalíciós partnerek keresési spektrumában érhető tetten. Az ÖVP a radikális jobboldallal és a zöldekkel is kormányzott közösen, míg a CDU esetében erre nem volt még példa, az osztrák kereszténydemokrácia ideológiai oldalakon átívelően keresett magának partnert a koalíciós kormányzáshoz. További eltérés, hogy az SPÖ kizárólag az ÖVP-val létesített eddig koalíciót, ami egy szűkebb koalíciós partner keresési spektrumot mutat az SPD-vel ellentétben. A sajátos viszonyrendszer így nem teljes mivoltában érvényesül, a két nagy párt küzdelme határozta meg a pártrendszer és a kormányalakítás dinamikáját, de Ausztriában a pártok esetében inkább egyfajta együttműködésről beszélhetünk, mintsem szembenállásról és kiélezett versenyről.

4.1.2. Svájc

A svájci kormányzati forma egy sajátos megoldást dolgozott ki arra, hogy a társadalomban jelenlévő különböző nyelvi, etnikai-regionális, vallási csoportok egyaránt rendelkezzenek politikai képviselettel. A pártrendszer tökéletesen illeszkedik a vallási, nyelvi és etnikai-regionális törésvonalakhoz, a kormányzati funkciót a négy legnagyobb párt koalíciója valósítja meg: a Szociáldemokrata Párt (SP), a Szabaddemokrata Párt (FDP), a Kereszténydemokrata

Párt (CVP) és a Svájci Néppárt (SVP). Az 1959 óta fennálló rendszer alapján a végrehajtó hatalom (Szövetségi Tanács) teljes egészében elkülönül a törvényhozástól (Szövetségi Gyűlés), a kormányzatot a négy nagy párt delegáltjai alkotják, a törvényhozás összetétele nincs jelentős hatással a kormányzat összetételére. Az úgynevezett „svájci varázssformula” lényege, hogy a 7 főből álló kormányzatot a pártok delegáltjai hozzák létre oly módon, hogy a szociáldemokraták kettő, a szabaddemokraták kettő, a kereszténydemokraták kettő, míg a néppárt egy helyet kapnak a kormányzatban (Navracsics, 2003: 225).

A pártok koalíciós kormányzata megvalósítja a társadalom egészének képviseletét: a kormányzat tagjai közül négynek vagy ötnek német, egynek vagy kettőnek francia, egynek pedig olasz anyanyelvűnek kell lennie. A formula évtizedeken át működött egészen 2003-ig, amikor a választások során a Svájci Néppárt szerezte meg a legtöbb mandátumot, amelynek eredményeként némileg módosult az eddigi berendezkedés, azáltal, hogy a kereszténydemokraták átadtak egy helyet a Néppártiaknak számára (Kardos- Simándi, 2004: 783).

A svájci politikai rendszerben a választások eredményeitől lényegében független módon szerveződik a kormányzat. A kereszténydemokrata és szociáldemokrata párt eredményeiktől függetlenül tagja a végrehajtó hatalomnak, a német pártrendszere jellemző, pártok között érvényesülő sajátos viszonyrendszerrel így nem beszélhetünk, a kereszténydemokrata és szociáldemokrata párt választásról-választásra, garantált módon tagja a végrehajtó hatalomnak. Az alfejezetben tett megállapításokat a Konklúzióban használok fel, visszautalva, hogy a vizsgált sajátos viszonyrendszer milyen eltéréseket és hasonlóságokat mutat Európa többi, németnyelvű politikai rendszerének esetében.

4.2. Számok varázsában – választási eredmények vizsgálata

Ebben az alfejezetben a pártok választási eredményeit vizsgálom meg az 1949-es választásoktól egészen a legutóbbi, 2021-es választásig. A vizsgálódást a korábbi fejezetek során tett megállapítások segítségével végzem el, felhasználva több szemléltető ábrát, amelyek az 1949-2021 közötti választások eredményeit tartalmazzák.

Ez előtt azonban még érdemes néhány megállapítást tenni a német politikai rendszerrel kapcsolatban, amely a konszenzusos demokráciához áll közelebb, a kétkamarás parlament, a koalíciós kormányzat, a föderalizmus és a többdimenziós többpártrendszer révén (Navracsics, 2003: 214). A vegyes választási rendszer nem teljesen illik bele a konszenzusos modellbe, viszont ahogyan azt már említettem, az arányosítási mechanizmus a pártokat a konszenzus és a koalíciók létesítésének irányába tolja. Mindazonáltal a tételmondatot és az ahhoz kapcsolódó kérdéseket nem lehet csupán a választási rendszer működésével megválaszolni, mivel az még nem ad választ arra a kérdésre, hogy miért pont a CDU és az SPD tudott óriássá válni más

A Bundestag-választások eredményei (másodszavazatok %-ban)

Év	1949	1953	1957	1961	1965	1969	1972	1976	1980	1983	1987	1990	1994	1998
Választási részvétel	78,5	86,0	87,8	87,7	86,8	86,7	91,1	90,7	88,6	89,1	84,3	77,8	79,0	
CDU/CSU	31,0	45,2	50,2	45,4	47,6	46,1	44,9	48,6	44,5	48,8	44,3	43,8	41,5	35,2
SPD	29,2	28,8	31,8	36,2	39,3	42,7	45,8	42,6	42,9	38,2	37,0	33,5	36,4	40,9
FDP	11,9	9,5	7,7	12,8	9,5	5,8	8,4	7,9	10,6	7,0	9,1	11,0	6,9	6,2
Bündnis 90/Die Grünen	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,2	7,3	6,7
PDS	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2,4	4,4	5,1
Die Grünen Deutsche Partei	4,0	3,3	3,4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Gesamtdeutscher Block/BHE	–	5,9	4,6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Gesamtdeutsche Partei (GDP)	–	–	–	2,8	0,1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Zentrum	3,1	0,8	0,3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0,0	–
Bayernpartei	4,2	1,7	0,5	–	–	0,2	–	–	–	–	–	0,1	0,1	–
KPD	5,7	2,2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Deutsche Reichspartei (DRP)	1,8	1,1	1,0	0,8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Wirtschaftliche Aufbauvereinigung	2,9	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Deutsche Friedensunion (DFU)	–	–	–	1,9	1,3	–	–	–	–	–	–	–	–	–
NPD	–	–	–	–	2,0	4,3	0,6	0,3	0,2	0,2	0,6	0,3	–	–
DKP	–	–	–	–	–	–	0,3	0,3	0,2	0,2	–	–	–	–
Német Népiunió (DVU)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,2
Köztársaságiak	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,8
Egyéb pártok	6,2	1,5	0,5	0,1	0,3	0,8	–	0,3	–	–	0,7	3,7	3,4	3,0

2. ábra: A szövetségi választások eredményei 1949-1998.

(Forrás: Kardos – Simándi, 2004. 606. o.)

pártokkal ellentétben, illetve, hogy mi az oka annak, hogy a két párt valamelyike 1949-től napjainkig mindig tagja volt a különböző összetételű kormánykoalícióknak.

A konszenzusos demokrácia, sem ad egyedüli választ a tételmondatra, 1949-től napjainkig választásról-választásra koalíciók alakultak, ám ezek kivétel nélkül a két óriás vezetésével jöttek létre, a kisebb pártok önállóan, a két nagy gyűjtőpárt kihagyásával nem voltak képesek egyetlen egyszer sem koalíciók létesítésére. Korábban már említettem, hogy a CDU gyűjtőpártként jött létre, míg az SPD a tömegpárti modellt felváltva volt képes kitörni az ellenzéki szerepkörből. A két párt tehát egyaránt a gyűjtőpárti modellt alkalmazta, de ez sem tudható be kizárólagosan a siker kulcsának. A gyűjtőpárti modell kétpártrendszerek esetén, a homogén társadalmak esetében kulcsfontosságú, ahol a társadalmi-gazdasági törésvonalak mentén a gyűjtőpártok képesek a társadalom két, jól elhatárolódó csoportját képviselni. A német pártrendszer azonban kevesebb, mint egy évszázad alatt a két és fél pártrendszerből egy

mérsékelt, majd egy szélsőségesen plurális rendszerré alakult át. Ez a változás a pártrendszeren túlmenően jelzi, hogy a társadalom heterogénebbé vált, egyre inkább kiéleződtek új társadalmi törésvonalak, mint például a regionalitás. A felsorolt tényezőkön túlmenően azon tény, hogy a két gyűjtőpárt továbbra is meghatározó erő tudott maradni a változások hatására, a két párt tanulási képességét, a változó politikai kontextushoz való alkalmazkodást bizonyítja, meglátásom szerint ezek voltak valójában a siker titkai.

A kancellárdemokrácia, a választási rendszer, pártmodellek bemutatása mind-mind segített a tételmondat mögötti összefüggések értelmezéséhez, utolsó lépésként a két párt egymás elleni, szavazatokban és mandátummegoszlásban megnyilvánuló küzdelmét kell elemezni, a pártok tanulási és a változó politikai kontextushoz való alkalmazkodási képességének bizonyítása céljából. A választási eredmények mögötti összefüggések értelmezése során elsősorban Fricz Tamás, Kiss J. László és Tokody Gyula műveit használom fel.

A második világháborút követő években az NSZK-ban létrejöttek a politikai rendszer működéséhez szükséges pártok, amelyek esetében a demokrácia melletti elköteleződés és a fasiszta eszméktől való elhatárolódás volt azon két feltétel, amelyeknek eleget téve részt vehettek az első szövetségi választáson, amelyre 1949. augusztusában, három hónappal a bonni alaptörvény elfogadása után került sor. Az első, 1949-es választásokat a CDU/CSU, az uniópártok nyerték meg, akik az FDP-vel, illetve további néhány, ám elhanyagolható méretű párttal hoztak létre koalíciós kormányzatot, amelyek az Össznémet Blokk (BHE) és a Deutsche Partei (DP) voltak. A második világháború utáni időszakban voltak ugyan kisebb pártok a törvényhozásban, a CDU/CSU-val koalícióban, amelyek esetében felmerülhet az a kérdés, hogy őket jobbközép pártoknak, vagy radikálisoknak kell-e nevezni. Ezek a pártok, DP, BHE, akár mérsékelték, akár radikálisok voltak elenyésző támogatással rendelkeztek, majd később fel is szívták őket az uniópártok (Tokody, 1996: 565).

Megemlíteni őket azért szükséges, hogy alátámasszam azon megállapítást, amely szerint az 1990-es évekig nem jutott be a Bundestagba radikális, vagy szélsőséges politikai párt. A radikális politikai erők törvényhozásban való megjelenése csak a német újraegyesítés időszaka után következett be, addig nem lehet sem jobboldali, sem baloldali radikális erő jelenlétéről beszélni.

Az 1960-as évektől ezek a pártok már képtelenek voltak bejutni a Bundestagba a választási rendszerben jelenlévő 5 százalékos küszöbhatár miatt, ezzel megkezdődött a pártrendszer koncentrációja. Az 1950-es évektől kezdve három jelentős politikai erő van jelen a szövetségi törvényhozásban, akiket a politikai rendszer releváns szereplőinek nevezhetünk, az uniópártok, az SPD, és az FDP. Ezek azok a pártok, amelyekhez az új német politika rendszer

konzolidációja, fejlődése köthető. Kiss J. László terminológiai meghatározásait használva az 1945-53 között kialakuló pártrendszer 1953 és 1976 között a második szakaszba, a koncentráció szakaszába lépett, a szavazatok ezen három párt, de főleg a CDU/CSU és az SPD körül kezdtek koncentrálni (Kiss, 2009: 55).

A koncentráció fontos eleme volt a CDU részéről a politikai jobboldal dominálása, amelynek eredményeként számos kisebb jobboldali pártot képes volt magába olvasztani. A 2. ábra adatai alapján számos ilyen kisebb jobboldali pártot látunk, akik 1961 után már nem voltak képesek bejutni a Bundestagba, ilyen volt például a német birodalmi párt (DRP) és a bajorpárt (BP). A törvényhozásba való bejutást nemcsak a választási rendszer 5 százalékos küszöbe nehezítette meg, de a CDU mint óriássá növvő gyűjtőpárt képes volt magába olvasztani a kisebb jobboldali pártokat, maga köré gyűjtve azok szavazóit is. A CDU ezt a sikeres integrációs politikájával, illetve az aktuális jobboldali politikai témák hatékony tematizálásával volt képes elérni. A folyamat eredményeként a CDU óriás méretű jobboldali gyűjtőpárttá vált, amely hosszú évtizedeken át megakadályozta azt, hogy más jobboldali pártnak akár esélye is legyen megközelíteni a bejutáshoz szükséges 5 százalékos küszöböt (Lees, 2005a: 132).

A koncentrációhoz hozzájárult a történelmi kontextus is, a kibontakozó hidegháború során az Alkotmánybíróság 1956-ban betiltotta a Szovjetunió érdekeit szolgáló, a kialakuló NSZK politikai rendszerét kritizáló kommunista pártot, ezzel a lépéssel az SPD képes volt a baloldali ideológiai spektrum monopolizálására, mivel a baloldali érzelmű választók számára az SPD egy alternatíva nélküli opcióvá vált (Mráz, 2018: 1191).

Az Alkotmánybíróság szintén fontos szerepet játszott az NSZK belpolitikai stabilitásának kialakításában. Tevékenységének köszönhetően sikerült az olyan szélsőséges ideológiát képviselő pártokat visszaszorítani, amelyek a rendszer alapvető elemeit ingatták volna meg, emiatt döntött az alkotmánybíróság a rendszerellenes kommunista párt felosztatása mellett. A szélsőségek kiszorítása lehetővé tette a pártrendszeren belül a centripetális erő működését, amely a következő évtizedekben hozzájárult a szavazatok koncentrációjában (Bértoa- Enyedi, 2021: 233).

Az Alkotmánybíróság ebben a két esetben élt a betiltás lehetőségével, a második világháború utáni német politikai rendszer esetében a jogrend egyfajta keretet adott a politikának. Az új, 1949-es bonni alaptörvény, az Alkotmánybíróság, illetve a jogrend a stabil, működőképes demokrácia kialakítását és működését szolgálta. Így például a pártokkal szemben elvárás volt, hogy bizonyos jogi keretek között működjenek és minden egyes politikai pártnak demokratikusnak kellett lennie. A bíróságok, az Alkotmánybíróság ritkán éltek a pártok felosztatásának lehetőségével, ugyanakkor, ahogy az említett két példa is igazolja,

tevékenységükkel sikeresen viaszorították a rendszer stabilitását fenyegető kihívásokat (Katz- Crotty, 2006: 271).

A német pártrendszer első két szakaszát, a Sartori tipológia alapján mérsékelt pluralista pártrendszerként határozhatjuk meg. A rendszert három releváns párt alkotja, akik között kicsi ideológiai távolságok vannak, a centripetális erő miatt a verseny a politikai centrum megszerzéséért folyik. A rendszert más fogalmi keretek mentén vizsgálva nevezhetjük két és fél pártrendszernek is, mivel a két óriás mellett a kisebb támogatottsággal rendelkező liberális FDP volt mind a CDU/CSU, mind az SPD vezette kormányok koalíciós partnere. Az 1957-es ciklust leszámítva az FDP 1949-1966 között a CDU/CSU, 1969-1982 között az SPD koalíciós partnere volt, azaz a két nagy gyűjtőpárt közötti versenyben az FDP jelentette a mérleg nyelvét, az óriások önérből nem voltak képesek kormányt alakítani.

Az FDP szerepe kettős volt, mivel egyrészt az óriásokkal szemben határozta meg magát, ugyanakkor azok elengedhetetlen szövetségese is volt, „a királycsináló”, aki mindenképp szükséges volt a kormányalakításhoz. Az FDP önmagát antimarxistaként, antiklerikálisként határozta meg, illetve azon választópolgárok tartoztak a párt hívei közé, akik elégedetlenek voltak az SPD gazdasági elképzeléseivel, illetve a CDU vallási-kulturális beállítottságával. Sigmund Neumann a *Toward a comparative study of political parties* c. munkájában egy fiatal FDP szimpatizáns szavaival írja le azt, hogyan kell elképzelni az FDP szavazóinak helyzetét a két nagy gyűjtőpárt között: „Nem vagyok eléggé szocialista, hogy az SPD-re szavazzak, és nem is vagyok elég vallásos, hogy a CDU-ra, szóval az FDP-re szavazok.” A párt szavazói között számos csoport és különböző identitással rendelkező választót lehetett és lehet ma is találni, akik esetében a liberalizmus ideológiája az összetartó kapocs (Sigmund, 1958: 386). Természetesen a liberális párton belül jelen voltak bal és jobboldali liberálisok is, az aktuális többség határozta meg, hogy az FDP melyik nagy gyűjtőpárttal keresse az együttműködést. Erre a továbbiakban részletesen kitérek majd.

A két és fél pártrendszer kifejezés nemcsak a magyar, de más idegen nyelvű szerzők műveiben is gyakorta megjelenő fogalom. Ferndano Calas Bértao és Enyedi Zsolt közös művében szintén a két és fél pártrendszer az a fogalom, amely az óriások egyikének az FDP-vel való közös kormányzatát jelöli. Felhívják a figyelmet arra, hogy a pártrendszeren belüli, a centrum megszerzésére irányuló centripetális erő lehetővé tette a stabilitáson túlmenően a pártok közötti kiszámítható interakciókat, a pártok együttműködését (Bértao- Enyedi, 2021: 233).

A második világháborút követő két évtizedben 1969-ig egyértelműen a CDU/CSU volt a politikai rendszer legmeghatározóbb szereplője. A választási sikereket elsősorban a pártmodelljéből következő néppárti politikájának, az NSZK újjáépítéséért tett hatékony

erőfeszítéseinek és vezető politikusának, Konrad Adenauernek köszönhetően. Adenauer volt az, akinek vezetése alatt az NSZK tagja lett az Európai Szén- és Acélközösségnek majd az EGK-nak, kibékült Franciaországgal, szuverenitásának megszerzésén túlmenően pedig NATO tag lett (Arday et al., 1994: 16).

A CDU/CSU gyűjtőpárti modelljének köszönhetően a vallási törésvonalon átívelően a társadalmi rétegek szélesebb körét volt képes megszólítani, mint a kizárólagosan a munkásság politikai képviselőjére szorítkozó marxista tömegpárt, az SPD, amelynek ideológiája szintén kedvezőtlen volt a pártra nézve a kibontakozó hidegháború korszakában. A CDU/CSU legmeghatározóbb eredménye az 1950-es években a szociális piacgazdaság kiépítése volt, amely az NSZK újjáépítésén túlmenően képes volt növekvő pályára állítani a gazdaságot, valamint segített a társadalmi feszültségeket tompítani a bérek növekedése, a szociális juttatások kibővülése és a munkanélküliség csökkentése révén. Ezek az intézkedések a vállalkozókon és a középosztályon túlmenően a munkásság körében is népszerűek voltak, az SPD a jobboldal által kiépített jóléti állam koncepciója mellett nem tudott vonzóbb alternatívát kínálni a választók számára (Fricz, 1997: 44).

Kiemelendő, hogy a pártrendszer pártjai képesek voltak igazodni a társadalomban meglévő törésvonalakhoz, a jobboldali CDU/CSU a kapitalizmust és a mögötte lévő társadalmi csoportokat, az SPD a szocializmust és a mögötte lévő társadalmi csoportokat képviselte. A szembenállás két törésvonalra, a társadalmi-kulturális és a vallásos-nem vallásos szembenállásra épült. A CDU/CSU mögött a vállalkozók, parasztok, szabadfoglalkozásúak, tulajdonosok álltak, illetve a vallást követők, katolikusok és protestánsok egyaránt. Az SPD mögött a munkásság és a vallásukat nem követők álltak, az FDP mögött pedig a magasan képzettek és a városlakók. A szociális piacgazdaság a munkásság számára is kedvező alternatívát jelentett a szocializmust megvalósítani igyekvő SPD-vel szemben, az SPD-nek ezért kellett a változtatás mellett döntenie, hogy igazi, kormányzóképes alternatíva lehessen (Fricz, 1997: 55).

A második világháború utáni új német politikai rendszer esetében a társadalmi csoporthoz való tartozás és vallás volt az, amely a pártválasztás alapját képezte. Németország újraegyesítésével az előző bekezdésben említett két törésvonal mellé társult egy harmadik is, amelyet regionalizmusnak, azaz régiók szembenállásának nevezhetünk, ez a korábbi két német állam eltérő gazdasági és életszínvonalbeli különbségéből fakadt. Munkámban bemutatom a pártrendszer polarizációja során az újonnan megjelenő radikális, szélsőséges pártokat, amelyeknek mind-mind a keleti tartományokban találhatók meg a fellegváraik, ez részben magyarázhatóvá válik azon jelenséggel, hogy az alacsonyabb életszínvonalon élő választók

nagyobb mértékben lesznek fogékonyak a radikális, szélsőséges politikai erők retorikájára. Az 1950-es évek politikájára nem volt jellemző egyetlen párt részéről sem a radikalizmus, éppen ellenkezőleg, az SPD-nek kellett egyfajta önmérséklő változtatást végrehajtania.

Az SPD az uniópártok sikereit látva a változtatás mellett döntött, annak érdekében, hogy valós esélye legyen kormánypozícióba jutnia. Ekkor került sor 1959-ben a bad-godesbergi fordulatra, a párt marxista tömegpárti identitását feladva, a balközép gyűjtőpárttá válás mellett döntött (Kiss, 2009: 56).

A marxista nézetek és a tömegpárti modell feladása után az SPD elfogadta a kapitalizmus, a jóléti állam és a demokratikus versengés alkotta keretrendszer, amelyen belül már nem csupán egyetlen társadalmi réteg képviselését ellátó tömegpártként határozta meg magát, hanem a gyűjtőpárttá válással képes volt a szavazóbázisát jelentős mértékben növelni.

A 2. ábra adataira pillantva jól látható, hogy 1959-et követően a CDU/CSU és az SPD választási eredményei között nem látunk akkora különbségeket, mint korábban, ez az SPD sikeres gyűjtőpárttá válásának következményének tudható be. Erre a változtatásra azért is szükség volt, mivel a CDU/CSU hatalma csúcsán, először és egyben utoljára, 1957-ben képes volt egyedül az abszolút többség megszerzésére, 50,2 százalékkal.

Adenauer utódja, Erhard, 1965-ben lemondott kancellári posztjáról, mivel nem volt képes a koalíciós partner FDP-vel megegyezni a szövetségi költségvetés vitájában, ez hívta életre 1966-ban az első CDU/CSU-SPD Nagykoalíciót, amely a várakozásokkal szemben rendkívül működőképesnek bizonyult. Az 1966-1969 közötti koalíciós kormányzatot a CDU politikusa, Kiesinger vezette, ez volt az első alkalom, amikor a két nagy gyűjtőpárt közös kormányzatot hozott létre (Arday et al., 1994: 18).

Az 1969-es választások után egy SPD-FDP kormánykoalíció jött létre, ezzel kezdődött meg a német politika szociálliberális időszaka. Az 1966-tól kezdődő nagykoalíció kormányzása alatt az FDP-en belül túlsúlyba kerültek a baloldali liberálisok, ez tette lehetővé azt, hogy az FDP már az SPD számára is koalícióképes politikai erővé vált (Kardos- Simándi, 2004: 598).

Bár az FDP-nek önmagában nem volt reális esélye választást nyerni, azonban mind a CDU/CSU, mind az SPD számára szükség volt erre a kisebb pártra a kormányalakítás érdekében, tehát már az 1950-es években megjelent a pártok között az egészen napjainkig uralkodó sajátos viszonyrendszer.

A szociálliberális SPD-FDP koalíció 1969-től 1982-ig volt kormányon, ezen időszakra tehető a pártok koncentrációjának kiteljesedése, 1969-1980 között a két óriás a szavazatok több, mint 90 százalékát szerezte meg (Fricz, 1997: 49). A pártrendszer koncentrációja jelzi azt, hogy a két párt sikeres gyűjtőpárti politikát tudott folytatni, már-már kétpártrendszerre emlékeztető

rendszerben, azonban az FDP nélkül egyikük sem lett volna képes kormányozni, ezért nevezhetjük a német pártrendszert két és fél pártrendszernek.

A három vezető párt eredményei a Bundestag-választásokon, 1949–1998
(a leadott szavazatok %-ában)

Év	CDU-CSU	SPD	FDP	Összesen
1949	31,0	29,2	11,9	72,1
1953	45,2	28,8	9,5	83,5
1957	50,2	31,8	7,7	89,7
1961	45,4	36,2	12,8	94,4
1965	47,6	39,3	9,5	96,4
1969	46,1	42,7	5,8	94,6
1972	44,9	45,8	8,4	99,1
1976	48,6	42,6	7,9	99,1
1980	44,5	42,9	10,6	98,0
1983	48,8	38,2	7,0	94,0
1987	44,3	37	9,1	90,4
1990	43,8	33,5	11	88,3
1994	41,4	36,4	6,8	84,6
1998	35,1	40,9	6,2	82,2

3. ábra: Szavazatok koncentrációja 1949-1998.
(Forrás: Enyedi – Körösenyi, 2004. 163. o.)

A pártok koncentrációjának bemutatása céljából a 3. ábrát használok fel, amelyről leolvasható a két óriás és az FDP-re leadott szavazatok aránya 1949-1998 között. Elsősorban az 1972-es és az 1976-as választásokat kell kiemelni, amikor az óriások a szavazatok több mint 90 százalékát voltak képesek megszerezni.

A szociálliberális koalíció 1982-ig állt fent, amikor az akkori kancellárt, Helmut Schmidt-et a Bundestag konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal leváltotta, új kancellárnak pedig a CDU/CSU vezetőjét, Helmut Kohlt választotta. Schmidt leváltására azért került sor, mivel az 1979-es olajválság okozta gazdasági recessziót mind az SPD, mind az FDP más-más módon akarta megoldani. A megoldhatatlan nézetletérés miatt az FDP kilépett a koalícióból és ezzel egyidejűleg támogatta az indítványt Schmidtel szemben, az FDP és a CDU/CSU képviselői megszavazták az új kancellárnak a bizalmat, ezzel egy újabb CDU/CSU-FDP kormány jött létre (Almond- Powell, 2006: 407). A kormányfő megbuktatása a konstruktív bizalmatlansági indítványnak köszönhetően nem vezetett belpolitikai instabilitáshoz, a rendszer megőrizte az eddig rá jellemző stabilitását, a kancellár személyének megváltozása nem jelentett potenciális veszélyforrást a rendszer működésére, stabilitására nézve.

Az 1980-as években további változáson ment keresztül a német pártrendszer a Zöldek Bundestagba jutásával, amelynek következményeként a pártrendszer plurálisabbá vált ugyan, viszont a Zöldek nem önálló, kormányképes erőként jelentek meg, hanem belesimultak a gyűjtőpártok által dominált rendszerbe, mivel kizárólag az SPD-vel keresték a koalíciós

együttműködés lehetőségét, ezzel megerősítették a német politika eddigi kétpólusú, kereszténydemokrata-szociáldemokrata szembenálláson alapuló rendszerét (Kiss, 2009: 56).

A pártrendszer a Zöldek megjelenésével Kiss J. László terminológiája alapján a harmadik szakaszába, a pluralizáció szakaszába lépett, azonban továbbra is mérsékelt pluralista rendszer maradt, továbbra is centripetális erő mozgatta a rendszert, amelyben alternatív koalíciók versenyeztek egymással választásról-választásra. A sajátos viszonyrendszer továbbra is jelen volt, az óriások hiába tudtak választásokon győzedelmeskedni, továbbra is ki voltak szolgáltatva a kisebb pártoknak, annak érdekében, hogy a kormányalakítás céljából megszerezzék az abszolút többséget.

Az 1990-es évektől, Németország egyesülését követően a pártrendszer több változáson ment keresztül, egyre inkább a centrifugális erő kezdte a struktúra működését meghatározni, ez jelentette 1990-től a napjainkig tartó negyedik szakasz, a centrifugáció időszakát. Az első változást egy radikális baloldali párt, a PDS, megjelenése okozta, a Demokratikus Szocializmus Pártja a volt NDK állampártjának utódpartjaként volt képes bejutni az 1990-es választások során a Bundestagba. Támogatottsága szinte kizárólag a volt keleti tartományokra korlátozódott – ezt a 4. ábra adataival, a pártok taglétszámát szemléltető ábrával támasztom alá –, tagjai és támogatói között főképp a volt pártállam alkalmazottjai, funkcionáriusai voltak. Úgy vélem a pártok taglétszámának földrajzi megoszlását bemutató 4. ábra jól kifejezi azt, hogy a PDS támogatottság szinte kizárólag a volt NDK területére korlátozódott. A párt elfogadta a pluralista demokrácia és kapitalizmus alkotta keretrendszert, azonban ezen kereteken belül a szocialista állam egyes elemeit szeretne volna megőrizni (Kardos- Simándi, 2004: 602).

A PDS 1990-ben kizárólag a választási rendszer sajátosságának köszönhetően a bejutást, ugyanis országos szinten csak 2.4 százalékot ért el, ám közvetlen mandátumainak köszönhetően képes volt parlamenti erővé válni. A párt az 1998-as választás során már az 5 százalékos küszöböt megugorva volt képes bejutni a törvényhozásba (Kiss, 2009: 58).

A PDS megjelenésével a centrifugális erő kezdte meg a pártrendszer formálását, mivel korábban még nem volt példa radikális párt törvényhozásba jutásával, ezelőtt még nem volt jelen politikai erő az SPD-től balra. A PDS azonban radikalizmusával mind az óriások, mind a hozzájuk hű koalíciós partnereik szemében nem jelentett koalícióképes erőt. Ugyanakkor megjelenése jelezte, hogy az újraegyesítést követő, nyugat-kelet közötti gazdasági-társadalmi, regionális eltérések idővel a pártrendszeren is érzékelteni fogják majd hatásukat. A PDS azonban megmaradt regionális politikai erőnek, nem tudott országos támogatottságú baloldali párttá válni. A pártrendszer a centrifugális erő működése ellenére továbbra is mérsékelt pluralista maradt, a CDU/CSU-FDP és az SPD-Zöldek kétpólusú koalíciói versenyeztek

egymással a hatalomért, a PDS pedig, mint koalíciókötésre alkalmatlan radikális párt, „politikai karanténba” került. Fontos kiemelni, hogy mind a PDS, mind pedig a PDS-t követő új radikális és szélsőséges pártok koalíciókötésre alkalmatlan pártoknak számítanak. Ez azt jelenti, hogy radikális, szélsőséges ideológiájuk és világnézetük miatt nem kívánnak és nem képesek más pártokkal együttműködni, sőt velük szemben határozzák meg magukat. Ezt még a továbbiakban részletezem, bemutatva, hogy a szélsőséges pártokat a nagy gyűjtőpártokból és az ő politikai tevékenységükből való kiábrándulás hívta életre.

	Nyugati Tartományok	Keleti tartományok	Összesen
CDU	619.579	94.267	714.000
CSU	181.700	-	181.700
SPD	863.000	25.000	888.000
FDP	65.216	45.000	110.000
Zöldek	36.600	1.409	38.000
PDS	600	155.000	155.600

4. ábra: Pártok taglétszáma 1992-ben

(Forrás: Arday – Németh – Csóty – Erdődy – Kecskés. 1994. 88. o.)

Az ezredforduló utáni választások eredményeit az 5. ábra szemlélteti. 1998-ban az addig rendkívül népszerű Helmuth Kohl elveszítette a választást Gerhard Schröderrel szemben, a CDU/CSU rendkívül alacsony 35 százalékos támogatottságát többek között annak köszönhette, hogy a keletnémet választók nagy tömegei ábrándultak ki a CDU-ból a munkanélküliség egyre növekvő mértéke miatt (Kardos- Simándi, 2004, 597).

Az óriások tanulási és alkalmazkodási képessége már az 1990-es években tetten érhető, különösen az SPD esetében. A baloldali gyűjtőpártot két új vetélytárs, a Zöldek és a PDS állította kihívás elé. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy az SPD képes volt a helyzeten felülemelkedni, továbbra is képes az egész államra kiterjedő gyűjtőpárti, minden szavazót megszólítani képes, politikáját folytatni, míg két kihívója jelentős mértékben megszenvedte az újraegyesítés után kiéleződő regionális törésvonalat. Ez alatt azt értem, hogy a PDS nem tudott magának támogatottságot szerezni a „régi nyugati” tartományokban, míg a Zöldek az új tartományokban voltak képtelenek jelentősebb növekedést felmutatni. A radikális PDS koalícióképtelennek és ezáltal kormányzásra képtelen pártnak számított, a Zöldek pedig képtelenek voltak egyéni választókerületeket nyerni az SPD-vel szemben, így ezáltal az SPD megtartotta vezető szerepét az ideológiai paletta baloldalán. Ezen túlmenően viszont az SPD és

Zöldek között a versenyt egyre inkább felváltotta az együttműködés, erre kiváló példa az 1998-as SPD - Zöld kormány koalíció (Lees, 2005b: 369).

1998-ban, majd 2002-ben az SPD tudott kormányra kerülni a Zöldekkel karöltve, azonban Gerhard Schröder kancellári tevékenysége következtében a pártrendszer egy addig nem látott, a PDS megjelenésénél is nagyobb változáshoz érkezett el. Schröder az „új közép” politikáját hirdette meg, ennek egy egyik leglátványosabb tervezete az Agenda 2010 volt, ám ez a párt szavazóbázisán túlmenően az SPD-hez közelálló szakszervezeteket érintette érzékenyen, amelynek következményeként a nyugatnémet szakszervezetek a pártból kilépő szociáldemokratákkal egy új pártot alapítottak, Szociális Igazságosság Választási Alternatíva néven, amely 2005-ben a PDS-sel összefogva egy új pártot hozott létre, a Baloldalt (Die Linke) (Kiss, 2009: 59).

2005-re tendenciaszerűen több változás ment végbe a pártrendszeren belül. Ahogy már korábban említettem a regionális törésvonal egyre erősebbé vált. Ez alatt azt értem, hogy a nyugati tartományokra továbbra is jellemző volt az eddig megszokott két blokkból álló rendszer, CDU, SPD, FDP, Zöldek, amely a bal-jobb ideológiai tengelyen helyezhető el. Ezzel ellentétben a keleti tartományokban egy három párti rendszer alakult ki, a három releváns szereplő a CDU, SPD, PDS. Mindezt egybe vetve a német pártrendszer ötpártivá vált. A másik fontos megállapítás az, hogy ez a pártrendszer egy szélesebb ideológiai skálán helyezhető el, amelynek a központja balra tolódott, ahhoz képest, ahol a háború utáni időszak túlnyomó részében megtalálható volt (Lees, 2005b: 365). A regionális szembenállást, illetve az ideológiai távolságokat csak fokozta a Baloldal 2005-ös létrejötte.

PDS, majd a Baloldal megjelenése jelezte azt, hogy a társadalom heterogénebbé vált, új törésvonal jelent meg, a nyugat-kelet szembenállása, illetve ebből fakadóan a volt szocialista államberendezkedéshez való viszony. A PDS szavazóival, valamint az SPD-től elhatárolódó szakszervezetek segítségével, a Baloldal egy országos támogatottságú párttá vált.

	2002	2005	2009	2013	2017	2021
CDU/CSU	38.5	35.2	33.8	41.5	33	24.1
SPD	38.5	34.2	23	25.7	20.5	25.7
FDP	7.4	9.8	14.6	4.8	10.7	11.5
Bündnis906 Die Grünen	8.6	8.1	10.7	8.4	8.9	14.8
PDS	4	-	-	-	-	-
Die Linke	-	8.7	11.9	8.6	9.2	4.9
AfD	-	-	-	4.7	12.6	10.3

5. ábra: A szövetségi választások eredményi 2002-2021.

(Forrás: <https://interaktiv.tagesspiegel.de/lab/bundestagswahl-2021-karte-historische-ergebnisse-wahlkreise-gemeinden/>)

A PDS-től eltérően a Baloldal már országos támogatottsággal és kiépült szervezeti háttérrel rendelkezett, az SPD baloldali, radikálisabb alternatíváját jelentette. A táblázat adataiból kitűnik, hogy a Baloldal megjelenése jelentősen csökkentette az SPD támogatottságát a 2005-ös és 2009-es választások során. A szélsőbaloldalon elhelyezkedő párt, akárcsak korábban a PDS, nem jelentett koalícióképes alternatívát, ugyanakkor megjelenésével a centrifugális erő révén egyre inkább csökkent az SPD támogatottsága, a pártrendszer a mérsékelt pluralizmus legszélsőbb határán mozgott, az eddig jellemző stabilitás érdekében plurálissá vált, mivel a két óriásnak ismételten vissza kellett térnie a teljes centrumot lefedő nagykoalícióhoz, ezzel a pártrendszer hárompólusúvá vált. A Baloldal szerepe meglehetősen sajátosnak tekinthető a német pártrendszerben, mivel tovább erősítette a PDS által már korábban megjelenített regionális törésvonalat. Egyrészt a Baloldal saját magát úgy határozta meg, mint Kelet Németország érdekeinek egyedüli képviselőjét. Ebből fakadóan a párt teljesen eltérő választási eredményeket produkált az ország nyugati és keleti felében. A nyugati tartományokban a párt jellemzően alacsony támogatottsággal rendelkezik, míg ezzel ellentétben keleten nagyobb támogatottságnak örvend, valamint Berlin városállamban jelenleg is a kormánykoalíció tagja (Seidelmann, 2011: 232).

A Baloldal megjelenésével a pártrendszeren belül a centripetális erő helyét átvette a máig ható centrifugális erő. A pártok számának növekedése fragmentáltabbá, a pártok közötti egyre növekvő ideológiai távolságok pedig polarizáltabbá tették a rendszert. Az egyszerűbb, kevésbé fragmentált és polarizált rendszerekben a pártok a centripetális erő révén a központ meghódítására törekcsenek, azonban a bonyolultabb rendszerekben a centrifugális erő egyre nehezebbé teszi a koncentrációt és a centralizációt. A centrifugális erő korábban említett jellemzői miatt megnehezítette a pártoknak az abszolút többség megszerzését, amely ezen felül

átalakította és szintén bonyolultabbá tette a pártok kölcsönös viszonyát, kapcsolatát (Johnston-Sharmann, 2015: 18).

A hárompólusúvá váló pártrendszeren belül a Baloldal megjelenése miatt az SPD-nek meg kellett változtatni az eddigi koalíciós stratégiáját, mivel csökkenő támogatottsága miatt a Zöldekkel már nem tudta a kormányzáshoz szükséges abszolút többséget megszerezni, így megkezdte a CDU felé való közeledést, mivel a két óriás együttes összefogása volt szükséges a kormánytöbbség biztosítása érdekében.

A 2005-ös választások után ismételtén CDU-SPD nagykoalíció jött létre, a kancellárt a CDU adta Angela Merkel személyében. Az újdonsült kancellár nem csupán az első nőnemű kancellár volt, hanem az első olyan kancellár, aki Kelet-Németországból, így az ő személye felfogható Németország egyesülésének szimbólumaként is (Seidelmann, 2011: 71).

A nagykoalíciós kormányok egyfajta kényszer-szülte megoldások voltak, mivel az egyre inkább csökkenő támogatottságú óriások hagyományos szövetségeseikkel egyre kevésbé voltak képesek együttműködni, mivel velük nem voltak képesek abszolút többséget szerezni, ezt tovább erősítette a kisebb pártok gyengébb szereplése is, az FDP 2013-ban története során először nem jutott be a Bundestagba. A 2009-es választáson 11.9 százalékos támogatottságot szerző Baloldal megerősödése, a gyűjtőpártok párhuzamos gyengülése jelezte, hogy a pártrendszer egyértelműen a szélsőségesen plurális kategóriába irányába mozdult el, itt a CDU és az SPD a kormányzati pozíciót kizárólag egymással összefogva, nagykoalíció segítségével tudták megszerezni.

A nagykoalíció révén a sajátos viszonyrendszer egyes elemei, a kisebb pártok, mint koalíciós partnerek bevonása, kevésbé érvényesült ugyan, de a két nagy gyűjtőpárt továbbra is képes volt választásokat nyerni a többi párt háttérbe szorításával. Ebben benne volt részben a választási rendszer, részben a gyűjtőpárti modell is, de meglátásom szerint leginkább az óriások adott politikai helyzethez való alkalmazkodási képessége volt döntő jelentőségű, egymással szövetségre lépve biztosították maguknak az abszolút többség kialakítását és a kormánypozíció megszerzését.

A nagykoalíciók hátránya ugyanakkor, hogy elidegeníti a választókat, mivel a választásokon a két legjobban szereplő párt koalíciója esetén feledésbe merül azon kérdés, hogy mely párt és milyen programmal volt képes győzedelmeskedni, amiatt, hogy a két leginkább támogatott, egymással leginkább rivalizáló párt a hatalom megszerzése érdekében szövetségre lép egymással. A nagykoalíció tehát felőrölheti az azt létrehozó pártokat, valamint a választók bizalma megrendülhet bennük, emiatt pedig más alternatívát keresnek maguknak (Molnár, 2017: 3).

Ezen alternatíva vagy a kisebb pártok lehetnek, vagy pedig a kiábrándult szavazók egy rendszerkritikus szélsőséges pártra adják le a szavazatukat. Így paradox módon a koalíciós partnerek gyengülésére és a szélsőségek erősödésére adott válasz, a nagykoalíció a kisebb pártok és a szélsőségek erősödéséhez fog vezetni, mivel a nagykoalíciós kormányzás az említett okok miatt felőrli az abban résztvevő politikai erőket.

Ezek a megállapítások jól leolvashatók az 5. ábra adatairól 2013-2017 között. Mind a 2013-as, mind a 2017-es választások után nagykoalíció jött létre, mivel a győztes uniópártok nem voltak képesek hagyományos szövetségesükkel, az FDP-vel koalíciót létrehozni, így a kormányzás érdekében az SPD-vel kellett koalíciót létesíteniük. Emellett szintén leolvasható az adatokból a szélsőbaloldali Baloldal jó szereplése is, amely képes volt az SPD-t gyengíteni.

A nagykoalíciós időszak azonban mindkét gyűjtőpártot felőrölte, a CDU/CSU 41,5 százalékról 32,9 százalékra, az SPD 25,7 százalékról 20,5 százalékra esett vissza. Ezzel párhuzamosan a kisebb pártok erősödtek, az FDP 2017-ben csaknem kétszeresére növelte a támogatottságát a korábbi 2013-as szerepléséhez képest. Szintén fontos kiemelni a 2017-es választás jelentőségét, mivel ebben az évben egy új, szélsőséges politikai erő jutott be a Bundestagba, egy szélsőjobboldali párt, amelyre még a második világháború utáni új német politikai rendszer történetében még soha sem volt példa.

2017-től a centrifugális erő formálta pártrendszer még az eddiginél is fragmentáltabb és polarizáltabb lett a szélsőjobboldali Alternative für Deutschland, az AfD Bundestagba jutásával. Az AfD-t főleg a bevándorlás-, és iszlámellenességgel azonosíthatjuk, amely a társadalom valós, vagy inkább vélt félelmeit használta ki. A párt Bundestagba jutása különösen az uniópártok számára volt érzékeny veszteség, mivel az AfD a CDU/CSU korábbi fellegetvárát, Szászország választókerületeit volt képes elhódítani, csökkentve ezzel a CDU támogatottságát (Molnár, 2017: 11).

Az AfD előretörése miatt a választást 32.9 százalékkal megnyerő CDU/CSU a kormányzást nagykoalíció segítségével oldotta meg. A szélsőjobboldali párt Bundestagba jutása viszont már előre jelezte a pártrendszer fejlődésében beálló változásokat, amelyre már egyértelműen a szélsőségesen pluralista megnevezés használandó. A szélsőjobboldali párt, akárcsak ahogy azt már a többi radikális, szélsőséges párt esetében említettem, a keleti tartományokban rendelkezik széleskörű szavazóbázissal.

Az AfD a 2013-as választások előtt pár hónappal jött létre és kezdetektől fogva a CDU és annak politikájával szemben fogalmazta meg politikai identitását, szerepvállalását. A pártot a CDU politikájával elégedetlen, a pártból kilépő politikusok alapították, akik leginkább a CDU vezetésének politikáját kritizálták az euró-zóna válsága alatt. Az AfD legfőbb és egyben

egyetlen tamatizáló fegyvere a nemzeti valuta visszaállítása volt, párhuzamosan az eurózónából való kilépéssel. Az AfD a szavazatok 4.7 százalékát nyerte el, így nem sikerült bejutnia a Bundestagba. Azonban ez az eredmény figyelemre méltónak számított annak tükrében, hogy a párt néhány hónappal a választások előtt született meg (Colvin, 2015: 106).

Az AfD Bundestagba való bejutása azért számít rendkívül fontos eseménynek, mivel a második világháború óta nem szerepelt a szövetségi törvényhozásban szélsőjobboldali erő. Korábban az 1950-es években voltak a szövetségi törvényhozásban elhanyagolható méretű pártok, akik esetében felmerült a kérdés, hogy radikális jobboldaliak voltak-e, avagy sem. Azonban a szélsőséges erők ilyen méretű felfutására, mint az AfD 2017-es eredménye, a második világháború utáni német pártrendszer esetében még soha sem volt példa. Léteztek ugyanakkor kisebb radikális jobboldali erők, mint például az 1964-ben alapított Nemzeti Demokrata Párt (National Democratic Party), vagy az 1983-ban megalakuló Köztársaságiak (Republikaner), ezen kisméretű pártok sosem voltak képesek átlépni a Bundestagba való bejutáshoz szükséges 5 %-os küszöböt. Fontos kiemelni a radikális pártokkal kapcsolatban azt a tényt, hogy bármikor feloszlataásra kerülhettek, amennyiben fenyegették Németország alkotmányát és annak alkotmányos rendjét. Erre a sorsra jutott a radikális jobboldali pártok esetében a Német Birodalmi Párt (Deutsche Reichspartei) is. Ugyanakkor ezen faktorok ellenére az említett radikális pártok, Nemzeti Demokrata Párt és Republikánusok, képesek voltak a szövetségi választásokon indulni, ugyanakkor bejutni sosem voltak képesek (Terri E. Givens, 2011: 30). Ezen leírt tényezők függvényében jelent az AfD berobbanása hatalmas változást a német belpolitikában.

A kisebb radikális pártokkal más szerzők is foglalkoztak, itt a Dieter Fuchs – Raul Magni-Berton – Antoine Roger szerzőhármas művét, *Euroscepticism, Images of Europe among mass publics and political elites* c. munkáját kell kiemelni. Ők a már említett két kisebb radikális párt, Nemzeti Demokrata Párt, Köztársaságiak mellett még a Német Népi Uniót (Deutsche Volksunion, DVU) emelik ki munkájukban, összekapcsolva ezen három párt elemzését azzal, hogy mindegyikük tagja, vagy korábban tagja volt tartományi parlamentnek, illetve sosem voltak a szövetségi törvényhozás tagjai. A szerzők művükben a német radikális jobboldali pártokat a francia radikális jobboldali pártokkal hasonlították össze, arra a következtetésre jutva, hogy közös bennük a nacionalizmus, a bevándorlás-ellenesség és mindkét csoportra használható a tiltakozás alapú euró szkepticizmus, azaz az Európai Unióval és az európai integrációval való szembehelyezkedés (Dieter Fuchs – Raul Magni-Berton – Antoine Roger, 2009: 217). Úgy tűnik az AfD is sok jellemző karakterében hasonlít ezen pártokra, tekintve például az irányadó eurózána-ellenes 2013-as, illetve a 2017-es bevándorlás-ellenes tematikát.

A 2017-es választások eredményeként a párt főként radikális bevándorlás-ellenességének köszönhetően képes volt a legnagyobb ellenzéki párttá válni. A szélsőségek erősödésére adott válasz, a 2017-ben létesített újabb nagykoalíció a korábbi évek tendenciáit hozta magával a 2021-es választásra: a CDU/CSU tovább gyengült, a kisebb pártok, az FDP és a Zöldek, tovább erősödtek. A két szélsőség, a Baloldal és az AfD, némileg gyengült ugyan, ám továbbra is képesek voltak szavazókat elcsábítani az óriásoktól, tovább gyengítve ezzel azokat. A nagykoalíció lehetőségét az SPD már a választások előtt elutasította, mivel az Angela Merkel vezetése alatt álló nagykoalíció működése alatt az SPD egyre inkább veszített a súlyából (Molnár, 2021: 12).

A választásokat követő koalíciós tárgyalások során az SPD a Zöldeket és az FDP-ét tudta megnyerni magának, ezzel létrejött a közlekedésilámpa-koalíció, amelyre még sosem volt még példa szövetségi szinten, ehhez azonban a CDU/CSU történetének legrosszabb, 25.7 százalékos támogatottsága is szükséges volt.

Ismételten érvényesült tehát a pártok között meglévő sajátos viszonyrendszer. A koalíció létrehozása céljából az SPD két másik, saját magához képest már nem is olyan kicsi pártot vont be a koalícióba. Az óriások választási eredményeinek vizsgálata során látható volt, hogy a kedvező eredmények ellenére az óriások mindig ki voltak szolgáltatva a pártrendszer többi, kisebb pártjának, vagy a koalíciós partner keresése céljából, vagy pedig azért, mert egy párt megjelenése, megerősödése miatt az óriásoknak koalícióspartner keresési stratégiájukat megváltoztatva, alkalmazkodniuk kellett a megváltozott politikai kontextushoz. Ezek után adódik azon kérdés, hogy valójában a többi pártnak mekkora súlya volt az óriások küzdelmében?

4.3. Óriások árnyékában; mekkora súllyal bír a többi párt?

Az 1950-es és az 1980-as évek között, a két és fél pártrendszer során az FDP, a Szabaddemokraták voltak a „királycsinálók”, mivel az abszolút többség megszerzése érdekében elengedhetetlenek voltak mindkét gyűjtőpárt számára. A párt mind a kereszténydemokrata, mind a szociáldemokrata óriással koalícióképes volt, ez azért volt lehetséges, mivel a liberális párton belül több irányzat is jelen volt, a domináns irányzat határozta meg, hogy az adott választás után az FDP a jobboldali CDU/CSU-val, vagy a baloldali SPD-vel fog együttműködni. A két párt közti pozicionálás ugyanakkor nagy problémákat okozott a pártnak a szavazóbázisa megtartása tekintetében (Kardos- Simándi, 2004: 598).

A Zöldek megjelenése megerősítette a gyűjtőpártok által dominált kétpólusú, mérsékelt pluralista rendszert, alternatív kormánykoalíciók centripetális versenye jellemezte a pártrendszer működését. A Zöldek némileg képesek voltak pluralizálni a pártrendszert, de az addigi, gyűjtőpártok által dominált struktúrát nem befolyásolták, mivel megjelenésükkel a baloldali blokk (SPD-Zöldek), és a jobboldali blokk (CDU/CSU-FDP) pártjai versenyeztek egymással választásról-választásra.

A két mérsékelt politikai erő, az FDP és a Zöldek voltak azon pártok, amelyek lehetővé tették koalíciós partnerként a CDU és SPD számára a koalíciós kormányzást. A struktúra szélsőségesen plurálisá válását a megjelenő radikális, majd szélsőséges pártok hozták el.

A PDS tartós Bundestag-beli jelenléte az 1990-es években illetve a 2000-es évek elején még nem változtatta meg a pártrendszert, azonban előre jelezte, hogy az újraegyesítést követő társadalmi és regionális ellentétek kiéleződése révén nem fog kialakulni olyan szintű stabilitás, mint amely korábban az NSZK két és fél, illetve négy pártjából álló mérsékelt pluralista pártrendszerére jellemző volt. A pártrendszerben ható centrifugális erő már az 1990-es években működésbe lépett, azonban a PDS nem tudott az egész országra kiterjedő baloldali alternatívává fejlődni, valamint nem volt képes annyi szavazót elvenni az óriásoktól, hogy azokat a korábbi koalíciós-stratégiájuk megváltoztatására készítse.

Ezzel szemben a Baloldal már képes volt a 2005-ös választásoktól kezdve egyre inkább szélsőségesen plurális kategória irányába tolni a korábban mérsékelt pluralista struktúrát. Egyre inkább a centrifugális erő kezdett el a rendszeren belül hatni, a Baloldal erősödésével egyidőben az SPD kezdett gyengülni, a szélsőbaloldali párt megjelenésével a pártrendszer hárompólusúvá vált.

A szélsőségek erősödésére adott válasz, a nagykoalíció, sem járt negatív hatások nélkül, a nagykoalíciós kormányzás a szavazók egyre nagyobb rétegeit ábrándította ki, 2005 és 2021 között a két párt választási eredményei 10-10 százalékkal csökkentek, ezzel párhuzamosan pedig a kisebb pártok, az FDP és a Zöldek választási eredményei kezdtek el növekedni.

Az AfD megerősödése a centrifugális erő révén a CDU-t gyengítette, a pártrendszer pedig még inkább polarizáltabb és fragmentáltabb lett. Azonban a két szélsőséges párt továbbra sem számít koalícióképes erőnek, amely így lehetetlenné teszi a kormányra kerülésüket, egy olyan politikai rendszerben, amelynek választási rendszere a konszenzus és a koalíciókötés irányába orientálja a pártokat.

Kiemelendő a két szélsőséges párt esetében azon hasonlóság, hogy mindkettő az óriásokkal szemben határozta meg magát, létrejöttük legfőbb okának az óriások politikájából való kiábrándulás tekinthető. Szélsőséges politika felfogásuk is ezen tényezőnek tudható be, nem

hajlandóak az óriásokkal és szövetségeseikkel együttműködni, helyette pedig az általuk kialakított struktúrát szeretnék felváltani. Kérdéses ugyan, hogy egy olyan politikai rendszerben, amely a pártok koalíciókötésén, a konszenzus keresésén és a szavazók mérsékelt politikai kultúráján alapul, mennyire lehet sikeres egy szélsőséges karakterjegyeket viselő párt. Annyit azonban mégis a két szélsőséges párt sikereként kell számontartani, hogy megjelenésük és megerősödésük képes volt a rendszer működését némileg megváltoztatni, mégpedig a rendszeren belül működő centripetális erőt centrifugálissá változtatni.

5. Konklúzió

Munkám fejezeteiben tett megállapítások mind-mind segítettek abban, hogy közelebb kerüljünk az tételmondatból fakadó kérdések megválaszolásához. Elsősorban a választási rendszer arányosítási mechanizmusának köszönhető az, hogy a német politikai rendszerben egyetlen párt sem képes egyedül megszerezni az abszolút többséget. Erre mindösszesen egy alkalommal, 1957-ben volt példa, ekkor a népszerűsége csúcsán lévő CDU/CSU tudott önállóan kormányt alakítani. Ettől eltekintve 1949-től napjainkig koalíciós kormányok alakultak, ehhez mérsékelt politikai attitűdre és konszenzusteremtő képességére van szükség. Ezeknek a feltételeknek a pártrendszer két szélsőséges pártja, a Baloldal és AfD, nem felel meg, ellehetetlenítve a kormányra jutásukat, mivel nem koalícióképes erők, ugyanakkor mindkét óriást képesek választásról-választásra gyengíteni.

Másodrészt, a két óriást a gyűjtőpárti modell volt képes kiemelni a pártrendszerből. A CDU létrejöttétől kezdve a társadalom minél szélesebb rétegeit képviselő gyűjtőpártként határozta meg magát, a kidolgozott programja, valamint a szociális piacgazdaság megvalósítása a vállalkozókon túl a munkásságnak is kedvező volt, mivel a társadalomban egyaránt az életszínvonal növekedését hozta magával. Az SPD tömegpárti modellje nem tette lehetővé a munkásság képviseletén túlmenően a nagyobb arányú szavazatmaximalizálást, éppen ezért elkerülhetetlen volt a gyűjtőpárti modell átvétele. A két párt hatékony gyűjtőpárti politikáját jelzi számunkra az 1970-es évek végén a rájuk leadott szavazatok 90 százaléka feletti koncentrációja.

A gyűjtőpárti modellen túlmenően azonban megállapításom szerint a két óriás a tanulási és a változó politikai kontextushoz való alkalmazkodási képességének köszönhetette azt, hogy 1949-től napjainkig folyamatosan kettejük közül került ki az a párt, amely a kancellárt adta. A változó politikai kontextus és tanulási képesség alatt azt értem, hogy a két gyűjtőpárt, mind a pártrendszer többi pártjával, mind egymással képes volt a koalíciós tárgyalások során

kompromisszumot kötni a kormánykoalíció létrehozása érdekében, azaz a választások megnyerésén túlmenően képesnek kellett lenniük más pártokkal való együttműködésre, koalíciós megállapodásokra.

Az NSZK stabil politikai rendszerében kezdetben az FDP volt az a párt, amely szükséges volt a kormánykoalícióhoz, majd a Zöldek megjelenése során egy kétpólusú verseny alakult ki a baloldali blokk, SPD-Zöldek és a jobboldali blokk, CDU/CSU-FDP, pártjai között.

A politikai rendszer az újraegyesítés után kezdett el egyre inkább polarizálódni, amelynek talán legmeghatározóbb oka az volt, hogy az újraegyesítés után egyre inkább kiéleződtek a nyugati és a keleti tartományok közötti ellentétek. Ezt igazolja az is, hogy a Bundestagban megjelenő új pártok fellegetvái mind-mind a keleti régiókban találhatók. Azon túlmenően, hogy ezek az új pártok a keleti régiókban rendelkeznek nagy szavazótáborral, szintén közös az is, hogy radikális-szélsőséges politikai attitűdjükkel nem számítottak, illetve ma sem számítanak koalícióképes erőknek. Ennek ellenére mégis képesek voltak mind a pártrendszert, mind az óriások politikai stratégiáját megváltoztatni. Az egyre polarizálódó rendszerben a két óriás egy közös kormányzatot, nagykoalíciót hozott létre, amely lehetővé tette számukra a kormánypozíció megszerzését, azonban ezt nem a kisebb pártokkal, hanem egymással kötött koalíciós megállapodás révén tették meg.

Míg Ausztriában a nagykoalíciók egyfajta kartelesedett rendszert hoztak létre a két párt, ÖVP-SPÖ, elitjeinek megállapodása alapján, Németországban a nagykoalíciókat inkább kényszer-szülte megállapodásoknak tekinthetjük. A nagykoalíciók 2005-től ugyanis az egyre inkább szélsőségesen plurális váló pártrendszerben fordultak elő, mivel a Baloldal, majd később, 2017-től az AfD megerősödése után az a CDU-nak és az SPD-nek ismételtlen egymással kellett összefogniuk, hogy az abszolút többséget megszerezzék hagyományos koalíciós partnereik gyengülésével és a szélsőségek erősödésével párhuzamosan. Ausztriában a politikai rendszer kezdeti működésétől jelen voltak a nagykoalíciók, míg Németországban az egyre erősödő centrifugális erő hívta életre őket. A másik németnyelvű politikai rendszerben, Svájcban, nem beszélhetünk hasonló jelenségekről, ennek oka az 1959-ben kialakított és napjainkig működő „varázsformula”.

A nagykoalíciók, a választási eredményeket 2002-2021 közötti időszakban szemléltető 5. ábra, adatai alapján inkább a CDU/CSU-t örölték fel. Az uniópártok 2013-2021 között 15,3 százalékos szavazatarány csökkenést könyvelhettek el, míg a legutóbbi választáson az SPD némileg javítva az eredményeit képes volt nyerni, politikai kontextushoz alkalmazkodva a sajátos viszonyrendszer érvényesülésével pedig egy jobb és baloldali pártokat tömörítő, szövetségi szinten korábban példátlan kormánykoalíciót, közlekedésilámpa-koalíciót,

létrehozni. A CDU/CSU azonban hiba lenne alábecsülni, továbbra is meghatározó politikai erő maradt, amellyel a politikai rendszer minden szereplőjének továbbra is számolnia kell. Az óriások küzdelmének összefoglalására az utolsó, Összegző táblázat adatait használok fel, amely tartalmazza, hogy a parlamenti ciklusok alatt, mely párt adta a kancellár, milyen összetételű kormány koalíció gyakorolta a végrehajtó hatalmat és mely párt volt az aktuálisan legerősebb ellenzék.

Választás éve	Koalíció összetétele	Kancellár	Kancellárt adó párt	Legnagyobb ellenzéki párt
1949	CDU/CSU - FDP	Adenauer	CDU/CSU	SPD
1953	CDU/CSU - FDP	Adenauer	CDU/CSU	SPD
1957	CDU/CSU	Adenauer	CDU/CSU	SPD
1961	CDU/CSU - FDP	Adenauer	CDU/CSU	SPD
1963	CDU/CSU - FDP	Erhard	CDU/CSU	SPD
1965	CDU/CSU - FDP	Erhard	CDU/CSU	SPD
1966	CDU/CSU - SPD	Kiesinger	CDU/CSU	FDP
1969	SPD - FDP	Brandt	SPD	CDU/CSU
1972	SPD - FDP	Brandt	SPD	CDU/CSU
1974	SPD - FDP	Schmidt	SPD	CDU/CSU
1976	SPD - FDP	Schmidt	SPD	CDU/CSU
1980	SPD - FDP	Schmidt	SPD	CDU/CSU
1982	CDU/CSU - FDP	Kohl	CDU/CSU	SPD
1983	CDU/CSU - FDP	Kohl	CDU/CSU	SPD
1987	CDU/CSU - FDP	Kohl	CDU/CSU	SPD
1990	CDU/CSU - FDP	Kohl	CDU/CSU	SPD
1994	CDU/CSU - FDP	Kohl	CDU/CSU	SPD
1998	SPD - Zöldek	Schröder	SPD	CDU/CSU
2002	SPD - Zöldek	Schröder	SPD	CDU/CSU
2005	CDU/CSU - SPD	Merkel	CDU/CSU	FDP
2009	CDU/CSU - FDP	Merkel	CDU/CSU	SPD

2013	CDU/CSU - SPD	Merkel	CDU/CSU	Die Linke
2017	CDU/CSU - SPD	Merkel	CDU/CSU	AfD
2021	SPD – FDP - Zöldek	Scholz	SPD	CDU/CSU

6. ábra: Összegző táblázat; a szövetségi törvényhozás összetétele 1949-2021.
(Forrás: <https://www.bundestkanzler.de/bk-de/kanzleramt/bundestkanzler-seit-1949>)

Az Összegző táblázat adatai jól szemléltetik, hogy 1949-től napjainkig mindig a két óriás egyike adta a végrehajtás fejét, a kancellárt, akik koalíciós kormányzatokat létesítve gyakorolták a végrehajtó hatalmat. A táblázat adataiból az FDP-ét és a Zöldeket kell kiemelni, akik lehetővé tették az óriások számára a koalíciós kormányzást. Emellett szintén beszédes adat a 2010-es évektől a két szélsőséges párt megerősödése is, a Baloldal és az AfD legnagyobb ellenzéki párttá válása alátámasztja az egyre fokozódó rendszeren belüli polarizációt. Úgy gondolom az ábra kitűnően képes szemléltetni a pártok között meghúzódó sajátos viszonyrendszert, az óriások pártrendszerből való kiemelkedését és ezzel párhuzamosan a kiszolgáltatottságukat a pártrendszer többi pártjának.

Az Összegző táblázat adatain felül azonban fontosnak tartom kiemelni azt, hogy az újraegyesítés után az óriásoknak egyre több és több kihívással kellett szembenézniük hatalmuk megtartása érdekében. Ilyen kihívások voltak az új társadalmi törésvonalak, a heterogénebbé vált társadalom, a szélsőségek erősödése, illetve a nagykoalíciókat követő szavazóbázis zsugorodás is. Az egyesített Németország politikai rendszere nem minősül olyan stabil rendszernek, mint korábban az NSZK. Ennek ellenére az óriások a tanulási képességüknek köszönhetően képesek voltak hatalmon maradni, bár támogatottságuk a többi párthoz viszonyítva jelentősen csökkent, méretben már nem is tűnnek olyan óriásnak. Míg a két párt az NSZK politikai rendszerében a két és fél pártrendszer korában a szavazatok 90 százalékát is képes volt megszerezni, ez a szám 2021-ben már alig érte el az 50 százalékot. Természetesen nem bocsátkozom jóslásba az óriások jövőjével kapcsolatban, ugyanakkor a táblázatok adataiból kiindulva kijelenthető, hogy az óriások nagyfokú támogatottságának csökkenése az eddigieknél is szükségesebbé fogja tenni a pártok közötti együttműködési kényszert.

Munkámat ezen utolsó fejezetben tett megállapításokkal zárom. A konklúziók megállapításai mellett azonban úgy gondolom, hogy a jövőben, a vizsgált kérdéskör behatóbb értelmezése céljából további érdekes és hasznos kutatási témaként szolgálhatnak majd a kisebb pártok választási stratégiáinak elemzése, illetve ezen túlmenően azon kérdés vizsgálata is, hogy a pártrendszer két szélsőséges pártja hogyan, milyen módon válhatna koalícióképes erővé, ezáltal pedig a jövőbeli kormánykoalíciók tagjává.

Felhasznált irodalom

- Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bingham (szerk.) (2006): *Összehasonlító Politológia*. Budapest, Osiris Kiadó Kft.
- Arday Lajos – Németh György – Csóty György – Erdődy Gábor – Kecskés László Csaba (szerk.) (1994): *CDU: folyamatos kormányerő a változó Németországban*. Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány.
- Bihari Mihály (szerk.) (2013): *A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.
- Bértoa, Casal Fernando – Enyedi Zsolt (szerk.) (2021): *Party System Closure. Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Colvin, Sarah (szerk.) (2015): *The Routledge Handbook of German Politics & Culture*. Abingdon, Routledge.
- Enyedi Zsolt – Körösenyi András (szerk.) (2004): *Pártok és Pártrendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó Kft.
- Fábián György (szerk.) (1997): *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó Kft. – Láthatatlan Kollégium.
- Fábián György – Kovács László Imre (szerk.) (2004): *Parlamenti választások az Európai Unió országaiban, 1945-2002*. Budapest, Osiris Kiadó Kft.
- Franczel Richárd (2014): Németország miniszterelnöki intézménye. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, Vol. 2, No. 2, 88-119.
- Fricz Tamás (1993): Osztrák pártrendszer: közeledés a nyugati modellhez? *Valóság*, Vol. 36, No. 5, 69-79.
- Fricz Tamás (1997): Stabilitás és új kihívások. A német pártrendszer útja 1949-től 1994-ig. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat*, Vol. 42, No. 4, 39-65.
- Fuchs, Dieter – Magni-Berton, Raul – Roger, Antonio (szerk.) (2009.): *Euroscepticism, Images of Europe among mass publics and political elites*. Farmington Hills, Barbara Budrich Publishers.
- Gergely Jenő (szerk.) (1980): *A kereszténydemokrácia Nyugat-Európában*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Givens, Terri E. (szerk.) (2011.): *Voting for radical right in western Europe*. New York, Cambridge University Press.
- Halász Iván (szerk.) (2016): *Összehasonlító kormányzástan*. Budapest, NKE.
- Johnston, Richard – Campbell, Sharmann (szerk.) (2015): *Parties and party systems; structure and context*. Vancouver, UBC Press.

- Kardos József – Simándi Irén (szerk.) (2004): *Európai politikai rendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó Kft.
- Katz, Richard S. – Crotty William (szerk.) (2006): *Handbook of party politics*. London, Sage Publications.
- Kiss J. László (2009): A német pártrendszer történelmi útja és a 2009-es parlamenti választások. A sokpártiságtól a kétpólusú pártpolitikai rendszer megszilárdulásáig. *Külgügyi Szemle – A Magyar Külgügyi Intézet Folyóirata*, Vol. 8, No. 3, 55-86.
- Kurtán Sándor (2007): A Szabadságpárt (Ausztria). *Politikatudományi Szemle*, Vol. 16, No. 1, 23-45.
- Lees, Charles (szerk.) (2005a): *Party politics in Germany; A comparative politics approach*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Lees, Charles (2005b): The german party system(s) in 2005: A return to Volkspartei dominance. *Routledge Taylor and Francis Group*, 2007. február 4. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644000601068078> (Utolsó letöltés: 2022. 12. 21.)
- Marshall, Barbara (szerk.) (2015.): *The origins of post-war german politics*. Abingdon, Routledge.
- Molnár Tamás Levente (2021): A 2021-es német választási év jelentősége. *Külgügyi és Külgazdasági Intézet*, 2021. február 2. https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/02/KKIElemzesek.E-2021.02_GER_Molnar_20210202-1.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 12. 28.)
- Molnár Tamás Levente (2017): Németország egy történelmi fordulópont kezdetén, A 2017-es német szövetségi választások elemzése. *Külgügyi és Külgazdasági Intézet*, 2017. október 2. https://kki.hu/assets/upload/19_KKI-elemzes_DEU_Molnar_20171012.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 12. 28.)
- Mészáros Szilárd (2010): A kormány alkotmányos helyzete a Német Szövetségi Köztársaságban, kitekintéssel a magyar megfelelő szabályozásra. *Jogelméleti Szemle*, Vol. 11, No. 2,
- Mezey Barna – Szente Zoltán (szerk.) (2003): *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Mráz Ágoston Sámuel (2018): Jó-e tényleg az arányos választási rendszer? A német választási rendszer és alternatívái. In: Menyhárd Attila (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai (I-II. kötet) 2. kötet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 1190-1202.

- Navracsics Tibor (2003): Többségi és konszenzusos demokráciák. In: Gallai Sándor – Dr. Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula Kiadó Kft, 211-234.
- Neumann, Sigmund (szerk.) (1958.): *Modern political parties: approaches to comparative politics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Sándor Péter – Gallai Sándor (2003): Állam – és kormányformák. In: Gallai Sándor – Dr. Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula Kiadó Kft. 265-281.
- Sartori, Giovanni (szerk.) (1976): *Parties and party systems; a framework for analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Seidelmann, Reimund (szerk.) (2011.): *The new Germany: history, economy, policies*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Specht, Anna (2021): Simple-majority rule and the size of the Bundestag. *Johannes Gutenberg University Mainz Gutenberg School of Management and Economics*, 2021. május 3. https://download.uni-mainz.de/RePEc/pdf/Discussion_Paper_2105.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 12. 27.)
- Szarvas László – Tóth Csaba (2003): Pártok és pártrendszerek. In: Gallai Sándor – Dr. Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula Kiadó Kft. 359-392.
- Szente Zoltán (szerk.) (2006): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet 1945-2005*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Tokody Gyula (1996): A demokratikus pártrendszer Németországban (1945-1990). *Debreceni Szemle*, Vol. 4, No. 4, 553-580.
- Tokody Gyula (1994): A német pártrendszer kialakulása és fejlődése 1945-ig. *Debreceni Szemle*, Vol. 2, No. 4, 529-562.
- Vámos Imre (1997): A CSU rövid története: Válaszút előtt a bajor keresztényszocialisták. *Világosság*, Vol. 18, No. 5, 322-329.
- Zittel, Thomas (2017): Electoral systems in context: Germany. *Oxford Handbooks Online*, 2017. szeptember 22. https://www.researchgate.net/publication/319059066_Electoral_Systems_in_Context_Germany (Utolsó letöltés 2022. 12. 28.)

Ábrajegyzék

1. ÁBRA: TÖMEGPÁRT ÉS GYŰJTŐPÁRT ÖSSZEHASONLÍTÁSA.....	17
2. ÁBRA: A SZÖVETSÉGI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI 1949-1998.	22
3. ÁBRA: SZAVAZATOK KONCENTRÁCIÓJA 1949-1998.	28
4. ÁBRA: PÁRTOK TAGLÉTSZÁMA 1992-BEN.....	30
5. ÁBRA: A SZÖVETÉSI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYI 2002-2021.	32
6. ÁBRA: ÖSSZEGZŐ TÁBLÁZAT; A SZÖVETSÉGI TÖRVÉNYHOZÁS ÖSSZETÉTELE 1949-2021.	41